

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

Том 102, 2008 – 2017

ANNUAL OF SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”

FACULTY OF HISTORY

Volume 102, 2008 – 2017

АРМИЯТА И ВОЙНАТА НА СТАМБОЛИЙСКИ
С „ВЪТРЕШНИТЕ ВРАГОВЕ“
(ОКТОМВРИ 1919 – МАРТ 1920 Г.)

ВЕСЕЛИН ЯНЧЕВ

Катедра „История на България“

Veselin Yanchev. THE ARMY AND THE WAR OF STAMBOLIYSKI WITH THE “INTERNAL ENEMIES” (OCTOBER 1919 – MARCH 1920)

On the basis of authentic documentary material, the study reveals the ideological and political views of the Bulgarian Agrarian People's Union (BZNS) and the steps undertaken by the coalition government of Aleksandar Stamboliyski to eliminate the right opposition (the ex-ruling liberal parties) as well as the left one (Communists, Social-democrats, Anarchists). The focus is on the employment of the army for the realization of the policy of the ruling coalition through preserving the imposed martial law, the censorship and the drumhead courts-martial. The paper studies the measures embarked upon by the civilian and military authorities to get the 24 – 25 December 1919 strikes under control and to prevent and quell the transport and political strike at the end of 1919 – beginning of 1920. The divergence between the positions of the military and those of the politicians with regard to the way for overcoming the severe post-war crisis are explained. While the military sympathize with the people's demands and are ready to arbitrate, the agrarian ministers threaten with the ghost of the revolution and take a hard and aggressive stand of no compromise, seeking a conflict that would allow them to suppress the “internal enemies” from the left. The conclusion is that in this critical time the army remains loyal to the authorities. This paves the way for new parliamentary elections and formation of a single-party agrarian government.

Keywords: politics, army, post-war crisis, coalition government of Aleksander Stamboliyski, Transport strike.

На 17 август 1919 г. в България се провеждат парламентарни избори. Те са уникални по няколко причини. Това са първите избори след края на Голямата война, първите избори, проведени в условия на действащо военно положение, и първите избори, спечелени от левицата. Изборите преминават „мирно и тихо“ и без намесата на армията. В тези избори БЗНС печели 85 мандата, БКП (т.с.) – 47, БРСДП (о) – 39, Демократическата партия – 28, Народната – 19, Прогресивнолибералната – 8, а либералите – 2. Това означава, че никоя от партиите не може да управлява самостоятелно. Мандат за съставяне на правителство цар Борис III дава на Ал. Стамболийски, лидер на най-многобройната парламентарна група, който трябва да намери коалиционни партньори. Преговорите на Стамболийски с водачите на левите партии претърпяват провал. Препъникамък стават силовите министерства, към които претенции имат както земеделците, така и социалдемократите, третата сила в парламента¹. Лидерът на БЗНС успява да се договори с две от традиционните партии – Народната и Прогресивнолибералната, и на 7 октомври 1919 г. обявява своя коалиционен кабинет, в който той поема и Военното министерство.

Идеологията на лявото крило в БЗНС, което успява да подчини партията, добива завършен вид през първата половина на 1919 г. През април 1919 г. Ал. Стамболийски публикува брошурата „Принципи на Българския земеделски съюз“. Те са цели 25, но най-важните са за народовластие, разбирано като власт на БЗНС, и за трудовата поземлена собственост. В шестия принцип Стамболийски утопично се обявява за милитаризация на целия народ по време война, и то безвъзмездно, което, според него, ще прекрати и самите войни. Очевидно той не разглежда армията като нужен външнополитически фактор, защото българският земеделски народ „трябва да се убеди, че по-рано трябва да победи вътрешните врагове, по-рано да стане господар на собствената си земя, па тогаз да се разпрavia с външните си врагове“². Тези идеи са наложени на проведения в началото на юни 1919 г. XV партийен конгрес³. В приетата програма на партията се предвижда установяване на парламентарен контрол върху армията и военното ведомство – върху числеността, въоръжението, обучението, военните разходи и мобилизацията, както и постепенното преминаване към милиционна система. Парламентът трябва да определя военния министър и главнокомандващия по време на война⁴. В предизборната си платформа БЗНС се обявява за мирна външна политика и създаване на Балканска федерация, максимално намаляване на постоянната войска и срока

¹ Стенографски дневници [СД] на XVIII ОНС, I ИС, с. 104.

² Стамболийски, А. Избрани произведения. София, 1979, с. 223.

³ Даскалов, Р. Избрани произведения. Т. I. София, 1986, с. 168.

⁴ Програма за дейността на Българския земеделски съюз. – В: Устав на БЗНС и правилници за участие на съюза в изборите, за земеделската парламентарна група, за службите на постоянния състав за ръководене конгресните заседания. София, 1922, с. 48 – 49.

на военната служба, уволняване на висшите офицери и прокарване на закон за замяна на армията с въоръжена милиция⁵. Антимилитаристичните намерения на БЗНС не могат да въодушевят офицерството, но са в съзвучие със следвоенните настроения и съвпадат с вижданията на победителите за бъдещето на българската войска.

Програмата на новия кабинет е обявена на 10 октомври 1919 г. в Народното събрание. Сред нейните основни приоритети е преодоляването на дълбоката криза чрез запазване на реда и мира в страната. Първата посочена конкретна цел е: „Да се създаде законна, народна и твърда власт във всички области на управлението“. На четвърто място в програмата е поставено: „Да се издирят и накажат виновниците за народната катастрофа“, а на единнадесето: „Да се ликвидира със старата военна система и да се турят основите на една нова, която външното и вътрешното положение на страната налагат“. На последно, двадесет и пето място, е обещанието да се разширят амнистиите от 1914 и 1919 г.⁶

На този етап създаването на законна, народна и твърда власт министър-председателят очевидно свързва със запазването на военното положение и цензурата, срещу които земеделците най-дейно протестират, докато са в опозиция. След три дни Стамболийски прави разяснения пред депутатите за правителствените намерения. Атакуван остро от комунистите с искане за отмяна на военното положение и цензурата, той оправдава запазването им с неопределеното и тежко положение на страната. Премиерът предупреждава, че дори да се стигне до тяхната отмяна, властта няма да се поколебае да използва армията срещу вътрешните врагове и няма да позволи създаването на анархия както отдясно, така и отляво. Посланието му към комунистите е недвусмислено: „Ако вие действате по болшевишки начин срещу държавата, срещу хората на реда, ние ще действаме болшевишки срещу вас“. Стамболийски е по-склонен да бъде отменена цензурата, но без да се позволява да се създават смутове чрез словото. В това отношение той отново обвинява комунистите, че техните действия са причина цензурата да остане. Тезата му е, че в момента практически няма цензура по отношение на вътрешната политика⁷.

В изпълнение на правителствената програма, в качеството си на военен министър, Стамболийски заповядва на военносъдебните части да прегледат всички дела, свързани с видни дейци на стария режим. За да не избягат или се укрият, той предлага на Министерския съвет те да бъдат арестувани. На 30 октомври 1919 г. правителството постановява да се вземат мерки за неотклонението на министрите от кабинета на д-р В. Радославов, депутати, журналисти и военни, отговорни за намесата на България във войната. Рано сутринта на

⁵ *Земеделско знаме*, № 94, 7 авг. 1919.

⁶ СД, XVIII ОНС, I ИС, с. 6 – 7.

⁷ Пак там, с. 41 – 42, 46 – 49, 58.

4 ноември 1919 г. частите на Софийския гарнизон са вдигнати по тревога. Ал. Стамболийски лично се явява в казармите на 1-ва пехотна бригада и призовава войниците да изпълнят дълга си и арестуват „военнопрестъпниците“. В града са изпратени 23 патрула по 5 души и застави, които трябва да съдействат на полицейските органи. Арестите продължават и на 5 ноември. Същността цел на тези арести е да се направи впечатление в Париж, като се покаже, че новите управляващи се дистанцират от предишните и сами ще накажат отговорните за съюзяването с Централните сили⁸.

Тези действия са показателни за посоката, в която ще върви управлението на страната начело със земеделците. Арестите са извършени от изпълнителната власт, без да бъдат сезирани съдебните власти и в нарушение на конституционните права. Вместо презумпцията за невинност се въвежда презумпция за виновност. Както заявява самият министър-председател в Народното събрание, арестуваните не са невинни, защото са „политически отрепки“. Този акт той разглежда като начало на вътрешната война: „Аз смятам властта, която упражняваме, аз смятам нашето управление, като същинска война срещу вътрешните врагове“. Тези врагове са не само радославистите, но и „всички онези, които ще искат да смутят и нарушат реда в тази страна“. Стамболийски прави и друга многозначителна декларация, че не вярва в сега действащите съдии и иска „истински народен съд“, в който съдиите ще се избират от общинските съвети, от парламента и изпълнителната власт. Въпреки незаконността и неконституционността на правителствените действия, те са подкрепени от депутатите, с изключение на представителите на либералите и демократите, и от Постоянното присъствие на Военния съюз⁹.

Едва след арестите, на 12 ноември 1919 г. Народното събрание започва обсъждането на внесените законопроекти за съдене и наказване виновниците за народната катастрофа и за съдене на министрите, който да замени стария от 1880 г. Дискусията е ожесточена, груба и на моменти вулгарна¹⁰. На 22 ноември 1919 г. Народното събрание приема Закон за съдене и наказание на виновниците за народната катастрофа (ЗСНВНК) и Закон за съдене на министрите. Според първия закон на доживотен строг тъмничен затвор или смърт, ако са действали користоно, се осъждат лицата, които са взели активно участие в обявяването на войната, в нейната дипломатическа подготовка или ръководство, и тези, издали и заповядали „турянето в действие на раздел 3-й от Воен-

---

⁸ ЦДА, ф. 242К, оп. 5, а. е. 4, л. 1 – 17; СД, XVIII ОНС, I РС, с. 33 – 40; Мустаков, ген. Д. М. Дневник (1919 – 1922). София, 2006, с. 37 – 38.

⁹ СД, XVIII ОНС, I РС, с. 1 – 2, 31 – 48; Галунов, Т. Втората национална катастрофа. Процесът. Виновниците. В. Търново, 1998, с. 18 – 20; Из личния архив на К. Георгиев. Т. 1. София, 2005, с. 156; ЦДА, ф. 370К, оп. 6, а. е. 13, л. 126 – 127; ф. 800 К, оп. 2, а. е. 82, л. 126 – 127.

¹⁰ СД, XVIII ОНС, I РС, с. 1 – 2, 31 – 48, 192, 203, 205, 215.

нонаказателния закон“¹¹. Всички, които са се възползвали от своето служебно или обществено положение и са използвали създалото се положение за лични облаги, за спекулативни сделки и / или „са извършили изстъпления в окупираните земи“, се наказват по чл. 431 от Наказателния закон, предвиждащ до 5 години строг тъмничен затвор. Виновните за горните престъпни деяния се лишават от граждански и политически права завинаги и се осъждат „да заплатят на държавата, причинените от войната вреди и загуби“. Под възбрана се поставят всички частни имоти на обвиняемите по закона, включително и тези на цар Фердинанд. Дава се право на всеки гражданин да посочи улики против лица, извършили престъпни деяния, означени в закона, без да носи отговорност за направеното донесение. Делата по този закон се разглеждат от Държавния съд¹². По новия Закон за съдене на министрите Държавният съд се състои от седем съдии и десет съдебни заседатели. Последните се избират от състава на окръжните, градските и селските общински съвети¹³. Така е реализирана идеята за създаване на един своеобразен „народен съд“, по същество политически. Наказанията, които той налага, са по ЗСНВНК¹³. Гласуваните закони-присъди са прецедент, който земеделците ще продължат да използват за разправа с политическите си противници. На този етап първата група от тях – либералите, са извадени извън играта.

Още на 11 февруари 1920 г., по доклад на военния министър Ал. Стамболийски, в Народното събрание е внесен законопроект за изменение и допълнение на някои членове от Закона за съдене и наказание на виновниците за националната катастрофа. В доклада се предлага промяна в процесуалната му страна, като престъпните деяния по закона, с изключение на министерските, се съдят и наказват от военнополовите съдилища или от военни съдилища за мирно време. Причина за това предложение е, че Държавният съд поради своята организация, процедура и състав нямало да може да се справи в кратък срок със заведените дела и няма да се постигне желаният резултат, докато при бързата процедура, предвидена във Военносъдебния закон, всички подведени под отговорност лица ще бъдат наказани съгласно строгите постановления на закона. Съществува и друг мотив. С промяната на процедурата се цели „виновниците“ да бъдат съдени от български, а не от чужди съдилища, както е предвидено в Ньойския мирен договор¹⁴.

След справянето с десницата вниманието на властите се съсредоточава върху левите организации. В началото на ноември 1919 г. Военнополицейската секция издава бюлетин, специално посветен на факторите, които заплаш-

¹¹ Пак там, с. 222 – 223; *Държавен вестник* [ДВ], № 203, 9 дек. 1919.

¹² ДВ, № 202, 8 дек. 1919.

¹³ Пешев, П. Историческите събития и деятели от навечерието на освобождението ни до днес. С бележки за живота ми. София, 1993, с. 678 – 681; Гешева, Й. Парламентарните анкетни комисии по министерската отговорност. 1884 – 1923. София, 2003, с. 239 – 242.

¹⁴ СД, XVIII ОНС, I РС, с. 1102, 1165 – 1166, 1173 – 1175; ДВ, № 263, 25 февр. 1920.

ват вътрешния ред и сигурност. Според военните специалисти „главният фактор за нарушенията на реда и спокойствието в страната са левите и крайни политически течения, които днес след една несполучлива война се твърде много засилиха и разшириха“. Обективно се отчита, че освен последиците от войната, са налице и други фактори, надуващи платната на тези организации. Една част от тях идват отвън – от революцията в Русия и лявата вълна, заляла Европа. Други са с домашен произход. Те са свързани с действията на управляващите, които не се справят със спекулата, контрабандата, корупцията в държавните учреждения, с мизерното положение на чиновниците. Като причина, подкопаваща реда и сигурността, се посочва и „почти съвършено изчезналия обществен морал във всички класи, разюзданост и егоизъм на имотните граждани и селяни“. Всичко това, от една страна, карало бедните и малоимотни класи да гледат с надежда на събитията в Русия и да виждат спасение само в пролетарския строй, а от друга страна, създавало среда за левите течения. Като най-опасна за обществения ред се посочва Комунистическата партия и особено нейното ляво течение начело с Ив. Ганчев, което заложило на антипарламентаризма и преките акции. Като особено опасни се отбелязват и независимите социалкомунисти на Н. Харлаков и К. Тинева, отново поради техния антипарламентаризъм. На трето място се посочва Безвластната анархо-комунистическа партия на братята Герджикови. Последна в списъка по опасност е поставена комунистическата група на П. Делирадев, обединила бивши тесни социалисти, отхвърлящи парламентаризма и следващи лозунга: „Чрез преки акции към революция!“. От категорията „опасни“ се изключват широките социалисти, както и други, по-малобройни провинциални леви групи. Военните предлагат и решение на проблема чрез ограничаване на мизерията и издигне на нравственото състояние на масите, което ще намали крайните елементи и опасността от безредие¹⁵.

Тези препоръки са твърде абстрактни, изпълнението им е въпрос на време, а крайните елементи нямат желание да чакат. На 19 ноември 1919 г. в Пловдив се провежда работнически протест против правителствената политика по прехраната. Властите се опитват да го разпръснат, при което се стига до сблъсъци с полицията и войската и до жертви. Случилото се има широк обществен резонанс и се обсъжда дори в Народното събрание¹⁶. Пловдивските събития са повод военните да засилят наблюдението над левите и крайни партии в страната. Министерството на войната взема мерки и за пресичане на агитациите на комунистите сред завръщащите се пленници, които те искат да привлекат под червеното знаме, възползвайки се от тежкото им положение¹⁷.

¹⁵ ДВИА, ф. 22, оп. 3, а. е. 226, л. 302 – 304.

¹⁶ СД, XVIII ОНС, I РС, с. 175 – 176, 294 – 311, 324; ДВИА, ф. 23, оп. 2, а. е. 379, л. 393 – 395.

¹⁷ ДВИА, ф. 23, оп. 2, а. е. 379, л. 400, 412.

Започналото съкращаване на армията и уволняването на заслужили генерали и офицери, сред които Вл. Вазов и Ив. Шкойнов, предизвиква напрежение между нейното професионално и политическото ръководство. Новият началник-щаб, ген.-лейтенант Ст. Нерезов, назначен на този пост на 2 ноември 1919 г., реагира много остро и категорично. На 15 декември 1919 г. той подава рапорт до военния министър с искане да бъде освободен от длъжност и уволнен. Нерезов открито протестира против действията на правителството, защото, според него, те са продиктувани от политически мотиви и ще доведат до разрушаването на армията, която „при днешните неопределени времена“ е „най-главният стълб на държавния строй, пазителка на реда, спокойствието, честа, имота и живота на населението в страната“. Генералът предупреждава, че армията трябва да бъде запазена „чиста и непорочна за партизанските страсти, кристална в своята дисциплина и идейна в своята деятелност“¹⁸. В отсъствието на Ал. Стамболийски, М. Турлаков и Р. Даскалов решават да заменят Нерезов с по-лоялния полк. Д. Мустаков, но напрегнатата вътрешна обстановка ги кара да се откажат от намеренията си, за да не задълбочават конфликта с армията¹⁹.

Вниманието на управляващите на този етап е приковано от засилващото се социално напрежение сред държавното наемничество. Изгребаните до дъно финансови ресурси, инфлацията, скъпотията неизбежно водят до спад в реалните заплати и понижаване на жизнения стандарт на служителите и чиновниците. Това поражда естественото им недоволство и търсене на пътища за бърза промяна на ситуацията. Сред армията на държавните наемници особено многоброен и като цяло добре организиран е отрядът на железопътните работници и този в пощите и телеграфите. Там традиционно силно е влиянието, чрез съответни профсъюзни организации, на двете леви работнически партии – на широките и на тесните социалисти. Първите залагат на преговори и търсене на споразумения с управляващите. Вторите използват ситуацията, за да пропагандират крайните си цели – обявяването на съветска социалистическа република, която магично и автоматично ще реши всички проблеми. И едните, и другите не изключват стачката като средство за привличане вниманието на държавата върху тежкото положение на нейните служители и намиране на адекватно решение²⁰. Проблемът е в това, че една стачка на железопътните и телеграфо-пощенските служители би блокирала комуникациите, които са от стратегическа важност не само за функционирането на държавата, но и за окупационните съглашенски войски, намиращи се на нейна територия. Предвиждайки тежките последици от евентуална транспортна стачка, съгла-

¹⁸ ЦДА, ф. 27К, оп. 2, а. е. 319, л. 1 – 2.

¹⁹ Мустаков, ген. Д. М. Дневник..., с. 48 – 51.

²⁰ За развитието на синдикалното движение след войната вж.: Янулов, Ил. Социалното законодателство в България. София, 1934, с. 190 – 198.

шенското командване предварително изисква от българските управляващи да вземат мерки, за да не бъде тя допусната. Задачата е поставена на инспектора на Инженерните войски ген. С. Добревски. На 23 март 1919 г. той представя на министрите специална тайна „Инструкция за мерките, които трябва да се вземат в случай на стачка по железопътното и телеграфопощенското ведомство“. След седмица, на 31 март 1919 г., „Инструкция...“-та е утвърдена от тогавашния министър на войната А. Ляпчев. Така още през март 1919 г. е разработена програма, чрез която да се гарантира непрекъснатост на функционирането на железниците, пощите и телеграфите в страната. Това трябва да се осъществи чрез милитаризиране на служителите, подчиняването им на военните власти и закони за военно време. Армията се натоварва и с осигуряването на реда по време на стачката²¹.

През лятото на 1919 г. опасността от избухване на железничарска стачка става все по-реална. Управителният комитет на комунистическия Съюз на транспортните работници действително решава незабавно да обяви стачка, но правителството успява да я парира с обещание за увеличаване на заплатите²². През втората половина на август 1919 г. се стига до създаването на Общ комитет от представители на синдикатите на тесните и широките социалисти за организиране и ръководство на бъдеща транспортна стачка. На 15 септември този комитет прави постъпки пред правителството за повишаване на заплатите и изплащане на обещаните добавки, но не се стига до споразумение²³. Активността на синдикатите и сведенията на разузнаването карат ген. Добревски на 25 септември 1919 г. да предупреди Щаба на армията, началниците на дивизионни области, директора на железниците и командира на Железопътната бригада за готвена стачка на железопътните работници на 27 септември²⁴. Стачка на 27 септември не избухва, но за такава синдикатите продължават да се готвят, а управляващите и военните да я очакват. След като широките социалисти не влизат в коалиционното правителство на Стамболийски, техните синдикати втвърдяват позицията си. На 8 октомври 1919 г. Общият комитет предявява нови искания на министъра на железниците, пощите и телеграфите М. Турлаков за еднократно възнаграждение на служителите в транспортното и телеграфо-пощенското ведомство в размер на половин годишна заплата. Паралелно се изработва „Правилник за ръководство на стачката“ и е издаден „Позив към трудещия се народ“ за вдигане на борба, ако правителството откаже да изпълни синдикалните искания. БКП (т.с.) мобилизира организациите и групите си за осигуряване на успеха на стачката, която трябва да започне всеки момент.

²¹ ДВИА, ф. 16, оп. 2, а. е. 44, л. 11 – 15.

²² Христов, Хр. Революционната криза в България през 1918 – 1919. София, 1957, с. 507.

²³ Стачните борби на работническата класа в България. София, 1960, с. 230 – 231.

²⁴ ДВИА, ф. 23, оп. 2, а. е. 377, л. 73.

При тези обстоятелства на 15 октомври 1919 г. инспекторът на Инженерните войски изпраща екстрена шифрована заповед до началниците на дивизионните области, командирите на Железопътната бригада и на Телеграфната дружина. В нея той ги уведомява, че на 16 или 17 октомври се очаква стачка в железниците, телеграфите и каменовъглените мини, като стачкуващите щели да повреждат машини, апарати и съоръжения. На началниците и командири-те се нарежда да осигурят охрана на мините, мостовете, тунелите, големите станции и се разяснява, че при стачка ще се обяви мобилизация на служителите и работниците в споменатите ведомства, а „действията на въоръжените сили (войска и полиция), [...] на полевите военни съдилища ще е като във време на война“. С друга заповед от същия ден ген. Добревски нарежда в случай на стачка семействата на стачниците, отклонили се или неявили се на служба, да се извадят от държавните квартири²⁵. Във Военното министерство е изготвен и проект за постановление на Министерския съвет в случай на стачка. Министерският съвет одобрява постановлението на 18 октомври 1919 г. То се състои от няколко пункта: утвърждава се издадената „Инструкция...“ от 23 март 1919 г.; милитаризират се всички чиновници, служители и работници по железопътното и по телеграфното ведомство и каменовъглените мини, както и бивши такива; мобилизират се Железопътната, Телеграфната бригада и Военноинженерната инспекция; посочените ведомства, цивилни и военни, от деня на обявяване на стачката се считат във военно положение и въоръжената сила действа както във време на война; провинилите се във връзка със стачката се съдят от военнополеви съдилища; близките до гарите села се задължават да дават съдействие на военните и административните власти за арестуване на стачниците и за „изпъждането“ им от ведомствените жилища²⁶. Правителството предприема и конкретни стъпки, насочени към успокояване на обстановката. То решава да отпусне 80 млн. лв. за подобряване положението на държавните чиновници и допълнително да им се изплати половингодишна заплата. Паралелно министър Турлаков предупреждава началниците на гари и телеграфо-пощенски станции, че при евентуална стачка участниците в нея ще бъдат уволнени, лишени от квартири и пенсии и съдени от военен съд²⁷. Мерките за втори път предотвратяват обявяването на обща стачка. По същото време властите не се поколебават да разгонят с полиция и войска комунистическа манифестация във Велико Търново, както и да изпратят 30 войници за засилване на комендантската служба при мини „Перник“ и предотвратяване на евентуална стачка²⁸.

През декември 1919 г. социалното и политическото напрежение в страната ескалира. На 17 декември широките социалисти излизат с манифест,

²⁵ Пак там, а. е. 357, л. 546, 550.

²⁶ Пак там, л. 247, 260.

²⁷ СД, XVIII ОНС, I ИС, с. 117; I РС, с. 965.

²⁸ ДВИА, ф. 23, оп. 2, а. е. 377, л. 80 – 81, 107 – 108.

призоваващ за демонстрации на 24 декември, когато се открива сесията на Народното събрание. От своя страна БКП (т.с.) призовава привържениците си на масова протестна акция същия ден следобед чрез напускане на работа, срещу правителствената политика по прехраната, за възстановяване на политическите права и в подкрепа на Съветска Русия. Подготвен е и позив към войниците, подофицерите и офицерите да не се намесват и да не участват в разпръскването на демонстрациите на „бедния трудещ се народ“ и да оставят „народните изедници и убийци“ на собствената им съдба. Военното разузнаване обаче има сведения, че демонстрантите комунисти са въоръжени и ако се попречи на акцията им, ще използват оръжие²⁹. След откритите призови на широките социалисти и комунистите, на 20 декември 1919 г. Министерският съвет взема решение всички, които на 24 декември 1919 г. напуснат работата си и участват в демонстрациите, да се смятат за доброволно напуснали работата си и да бъдат уволнени³⁰.

На 21 декември 1919 г. софийската организация на БКП (т.с.) устройва събрание в театър „Одеон“, което прераства в манифестация по улиците на столицата. По време на манифестацията избухва бомба, която ранява няколко човека. Според комунистите тя е хвърлена от провокатор по нареждане на софийския градоначалник Прудкин, а според властите бомбата е хвърлена от комунистите, за да се провокира полицията и се направи репетиция за 24 декември³¹. В тази връзка и с оглед на обявените демонстрации, на 22 декември 1919 г. началникът на Канцеларията при Министерството на войната полк. Д. Мустаков издава поверителна заповед, с която съобщава на началниците на дивизионните области, че на 24 декември се допускат демонстрации на чиновниците и служителите в страната, но при три условия: 1. да не се провеждат никакви манифестации по улиците, които се забраняват; 2. решенията на демонстрантите да се вземат на закрито; 3. петициите да се поднасят от малобройни делегации. Нареща се да не се пречи на военни чиновници да участват в демонстрацията, но последните да бъдат уволнени. От началниците на гарнизоните се изисква да вземат най-решителни и енергични мерки „за запазване на реда в гарнизоните и да се не изроди демонстрацията в бунт“. В случай на стачка да се постъпи съгласно нарежданията, дадени в „Инструкция...“-та от 23 март 1919 г.³² Нарещданията на Мустаков донякъде съвпадат с позицията на Военния съюз. Неговото Постоянно присъствие нарежда на местните структури да запазят неутралитет при „икономически“ демонстрации и да се намесят само ако те прераснат в политически и се стигне до насилие. На този етап ръководството на Военния съюз избягва поемането на кон-

²⁹ Великата октомврийска социалистическа революция и еволюционните борби в България през 1917 – 1919. София, 1957, с. 735 – 736; ДВИА, ф. 22, оп. 3, а. е. 226, л. 371.

³⁰ ДВИА, ф. 24, оп. 3, а. е. 86, л. 253.

³¹ СД, XVIII ОНС, I РС, с. 555 – 556; *Работнически вестник*, № 140, 23 дек. 1919.

³² ДВИА, ф. 40, оп. 2, а. е. 55, л. 829.

кретни ангажменти както към управляващите, така и към протестиращите. Широките социалисти са уведоменни, че армията няма да се намесва, което засилва тяхната решителност за провеждането на акцията³³.

Позицията, официална и неофициална, на военните не съвпада с намеренията на правителството, което, в отсъствието на Стамболийски, решава да не се допускат никакви събрания, а още повече манифестации. Министрите се срещат с полк. Д. Мустаков и с началника на Военносъдебната част ген. М. Георгиев, за да ги запознаят с решението си и намерението да се засили военното положение като превантивна мярка срещу евентуални безредици на 24 декември. Следобед проблемът се обсъжда и с началника на Софийския гарнизон полк. В. Лазаров (член на Постоянното присъствие на Военния съюз) и коменданта на столицата полк. Г. Сапов. Военните се опитват да защитят становището, че „икономически“ манифестации трябва да бъдат разрешени и само ако се наруши редът, да се употреби сила, но вътрешният министър Ал. Димитров категорично отказва да го приеме³⁴.

Ресорните министри на вътрешните работи, правосъдието и управляващият Военното министерство Р. Даскалов изпращат доклад до царя с искане за увеличаване на изключителната подсъдност на военнополовите съдилища. Те се мотивират с извънредно тежките условия на живот в страната, резултат от войната, и невъзможността изведнъж да се премине към нормален стопански живот. Тези обективни обстоятелства създавали неблагоприятни настроения и са използвани от крайните елементи, за да застрашат „нормалния ред и съществуване на цялата страна“³⁵. Моментално на 23 декември 1919 г. цар Борис III издава указ № 55 за изменение на указите за военно положение, издадени след 1914 г. С новия указ подсъдни на военнополовите съдилища остават престъпните деяния, извършени от граждански лица, посочени в указа от 27 август 1919 г. (измяна, предателство, грабеж и анархизъм) и се включват нови, свързани с насилствени действия и оскърбления против държавния глава и неговото семейство, както и всички престъпления против властта и против обществения ред, престъпления, свързани с лишаване от живот, нанасяне на телесна повреда, повреждане на имот и кражба. Не са включени само престъпленията, свързани с укривателство³⁶. На практика този указ преповтаря указа от 1914 г., като отпадат всички въведени след това ограничения.

³³ Вж.: Тодорова, М. Кореспонденция на Врачанския областен съюзен съвет на Военния съюз от 1919 г. // *Известия на държавните архиви* [ИДА], 92, 2006, с. 144; ЦДА, ф. 800 К, оп. 2, а. е. 82, л. 114; ДВИА, ф. 22, оп. 3, а. е. 226, л. 373.

³⁴ Мустаков, ген. Д. М. Дневник..., с. 51 – 53.

³⁵ ДВИА, ф. 1, оп. 5, а. е. 477, л. 474.

³⁶ Пак там, оп. 1, а. е. 135, л. 760; ДВ, № 216, 23 дек. 1919. Погрешно е твърдението на някои автори, че по този начин в страната е обявено ново военно положение по простата причина, че старото от 1914 г. никога не е отменено. Вж.: Петрова, Д. Самостоятелното управление на БЗНС. 1920 – 1923. София, 1988, с. 59.

Същия ден в Министерския съвет се провежда втора среща с висши военни началници, за да бъдат запознати с правителствените решения и за да се обсъдят мерките на военните власти за предотвратяване на демонстрациите, недопускането на обявяване на стачка и провъзгласяване на „комунистическото царство“. Полковник В. Лазаров отново се опитва да убеди министрите да разрешат манифестациите, за да не се пролива кръв, но е притиснат от М. Турлаков да изпълни задълженията си, тъй като войската служи на отечеството и държавата в лицето на правителството³⁷. Последва екстрена заповед от 23 декември № 11007 до началниците на дивизионни области, с която до второ нареждане „не се разрешават събрания на открито или закрито с каквато и да е цел“. Забранява се и струпване на хора по групи по улиците. От началниците се изисква преследването на всякакви агитации и подстрекателства, независимо устни, писмени или чрез печата; печатниците, където се печатат такива, да се затварят, а авторите им да се предават на военнополовите съдилища³⁸. Началникът на Военносъдебната част също изпраща телеграма с указание при своите действия началниците да се ръководят от § 2 на Временния правилник за службата през време на военно положение, който възлага на военните власти чрез военните коменданти поддържането на реда и тишината³⁹. Със заповед на Министерството на войната се „забранява безусловно“ на всички негови чиновници и служители на 24 декември да участват в каквито и да е демонстрации и манифестации, а от желаещите да се включат в тях се изисква да дадат писмена декларация, която очевидно ще послужи като мотив за уволнението им⁴⁰.

Така офицерският състав получава разнопосочни нареждания. Ръководството на Военния съюз иска от своите членове да разрешават „икономически“ манифестации на открито. Военното министерство първоначално е за допускане на публични събрания на закрито, а в последния момент изпраща заповеди за тотална забрана на всякакви прояви. Това не може да не се отрази върху поведението на офицерите и на командваните от тях части.

След като получават заповед № 11 007, военните командири набелязват мерки за нейното изпълнение. Началникът на Софийския гарнизон разпорежда частите му „да запазят реда и спокойствието и не позволят никакви манифестации“. От гарнизона се формират 12 групи, които трябва да заемат ключови места в столицата – булеварди, площи, входовете и изходите на града, като и централната телеграфо-пощенска станция, Военното министерство, Централния затвор. В тези групи се включват пехотни, кавалерийски и артилерийски подразделения. Остава се и стратегически резерв в казарми-

---

³⁷ СД, XVIII ОНС, I РС, с. 254; Мустаков, ген. Д. М. Дневник..., с. 53.

³⁸ ДВИА, ф. 23, оп. 2, а. е. 381, л. 11, 13, 14.

³⁹ Пак там, а. е. 394, л. 3; а. е. 381, л. 169.

⁴⁰ Пак там, а. е. 381, л. 10.

те, който трябва да се вкара в действие, ако се стигне до сблъсъци и метеж. В заповедта се изисква офицерите да дадат указания на подчинените си за действие с оръжие и се предупреждават, че „обиди, оскърбления, провокации с думи не са повод за употребление на оръжие“. Частите да заемат местата си сутринта в 10 ч., но още от 8 ч. трябва да са изпратени патрули по основните градски улици. Сигналът в случай на тревога е биене на църковните камбани. През деня камбаненият звън се комбинира с развяване на националния флаг, а нощем – с прожектори от камбанарията на катедралата „Св. Александър Невски“. Всяка част трябва да формира дежурна рота, която да е в готовност да действа при тревога⁴¹.

Военните началници на отделните гарнизони също набелязват мерки за запазването на реда. Те са в няколко посоки: 1. обявява се усиленото военно положение, действието на военнополовите съдилища, както и на цензура над всички печатни произведения; 2. предупреждава се населението да не взема участие в демонстрациите, като в противен случай ще бъде съдено по военните закони и срещу него ще се използва оръжие; 3. назначават се специални коменданти в градовете; 4. партийните бюра се предупреждават срещу подпис, че всякакви събрания, демонстрации и манифестации са забранени, както и устната, и печатната агитация; 5. затварят се всички питейни заведения, кафенета и клубове; 6. засилва се охраната на казармите, оръжейните складове и учрежденията, както и на телеграфо-пощенските станции⁴². Властите си дават сметка, че въпреки взетите мерки, планираните демонстрации ще бъдат проведени. На редица места те се опасяват, че не разполагат с достатъчно военни и полицейски сили и искат изпращане на подкрепления⁴³.

С цел да се предотвратят готвените демонстрации, правителството решава да бъдат арестувани водачите на Комунистическата и Социалдемократическата партия и на ръководените от тях професионални съюзи. Решението е оформено в постановление на Министерския съвет от 24 декември 1919 г.⁴⁴ Постановлението е издадено късно и военните не успяват да го изпълнят. Арестувани са само депутатите от широкосоциалистическата партия П. Алевков и Н. Исаев, а останалите водачи на левите партии и синдикати успяват да се укрият.

Според спомените на Кимон Георгиев, тогава командир на 6-и полк, и на Ст. Мошанов на 24 декември 1919 г. в София се провеждат две демонстрации, като тесните социалисти се придвижват от работническия квартал „Ючбунар“ по ул. „Цар Симеон“ към центъра, а широките социалисти се събират

⁴¹ ДВИА, ф. 23, оп. 2, а. е. 379, л. 413 – 416. На документа погрешно е изписано 1913 г. Същото и във ф. 26, оп. 3, а. е. 173, л. 93 – 94.

⁴² ЦДА, ф. 173К, а. е. 2585, л. 52, 53; ДВИА, ф. 23, оп. 2, а. е. 381, л. 78.

⁴³ ДВИА, ф. 23, оп. 2, а. е. 381, л. 12, 16 – 17.

⁴⁴ Пак там, ф. 40, оп. 2, а. е. 55, л. 833.

при еврейските гробища (около днешното Министерство на земеделието) и се сливат на площад „Св. Неделя“. С личното съдействие на К. Георгиев широките излъчват делегация от 10 – 15 души, която, конвоирана от взвод войници, стига до Народното събрание и връчва исканията си на депутатите. След завръщането на делегацията Д. Казасов произнася реч и събралите се се разотиват без стълкновения с войската. Междувременно се стига до конфликт между К. Георгиев и радомирския герой Г. Дамянов, вече полицейски началник на София, който иска от войската силово да разпръсне демонстрантите. По заповед на Георгиев Дамянов е арестуван и освободен едва след намесата на вътрешния министър Ал. Димитров⁴⁵.

Акции се провеждат не само в столицата. Тяхното протичане е докладвано в рапорти на военните началници до Министерството на войната и Щаба на армията. Войската и полицията разпръсват демонстрациите в Плевен, Враца, Берковица, Орхание (Ботевград), Свищов, Лом. В Плевен и Лом се стига и до стрелба, при която има десет ранени граждани⁴⁶. Спокойно протичат проявите в Русе, Велико Търново, Горна Оряховица, Шумен, Варна⁴⁷. Демонстрации и манифестации се провеждат и в Южна България. По данни на началника на III Балканска дивизионна област, полк. Акрабов, свиканите събрания на комунисти и широки социалисти в Бургас, Сливен, Нова Загора и Ямбол са разпръснати от военните патрули без инциденти⁴⁸. В Стара Загора привърженици на комунистите от околните села се опитват силово да влязат в града, при което се стига до стрелба. Един от селяните е убит, а няколко са ранени. От войската също има трима ранени⁴⁹. Със стрелба са разпръснати работническите демонстрации в Хасково, Пазарджик и Кюстендил⁵⁰. Спокойно протича денят в Пловдив, Радомир, Самоков, Горна Джумая (Благоевград)⁵¹. Трагична е развръзката на събитията в Дупница⁵². Въпреки забраната на Дупнишкото комендантство за провеждане на всякакви манифестации и събрания на открито и закрито, комунистите отказват да ги изпълнят и на 24 декември се събират около и в местния клуб. Според военните доклади изпратените войници са нападнати от тълпата, която започва да хвърля камъни, бомби и да стреля. След предупреждение стрелба откриват и войниците. В резултат на престрелката са убити двама младши подофицери и един цивилен и са ранени 5 войници и 5 цивилни. Стрелбата е прекратена след като комунистите

⁴⁵ Из личния архив на К. Георгиев. Т. 1. София, 2005, с. 178 – 179; НА – БАН, а. е. 155, л. 236 – 238.

⁴⁶ ДВИА, ф. 23, оп. 2, а. е. 381, л. 33 – 34, 53 – 56, 67.

⁴⁷ Пак там, ф. 738, оп. 1, а. е. 64, л. 108 – 109; ф. 23, оп. 2, а. е. 381, л. 20, 21, 25, 31, 49.

⁴⁸ Пак там, ф. 23, оп. 2, а. е. 381, л. 98; а. е. 394, л. 260 – 261.

⁴⁹ Пак там, а. е. 381, л. 24, 28, 163 – 164; а. е. 394, л. 260.

⁵⁰ Пак там, а. е. 381, л. 35, 163 – 164.

⁵¹ Пак там, л. 36, 45 – 47, 50, 78; а. е. 394, л. 174; ф. 24, оп. 3, а. е. 86, л. 27.

⁵² Пак там, ф. 23, оп. 2, а. е. 381, л. 26.

в клуба развяват бели кърпи и след молба на водача на местните комунисти Ст. Димитров. Междувременно началникът на гарнизона полк. Ташков разрешава манифестацията и войниците са изтеглени от площада. Според интерпретацията на комунистите войската напада демонстриращите, хвърля бомба и стреля, при което падат двама убити, а няколко са тежко ранени. Стича се целият град и съмишленици от околните села и войниците са принудени да се оттеглят, а началникът на гарнизона излиза с бяла кърпа и иска примирие. Част от войниците са пленени и разоръжени. Демонстрантите овладяват града и провеждат многохиляден митинг⁵³.

В част от тези рапорти военните командири изказват и личното си становище, че демонстрациите са предизвикани не толкова от комунистите, колкото от мизерията, скъпия живот и неадекватността на държавните институции. Те са убедени, че не трябва да се употребява само груба сила за предотвратяване на събития от този род, а да се вземат сериозни мерки за подобрене, поне отчасти, на мизерното положение, в което е хвърлена голяма част от населението. С тези изводи се солидаризира и самият началник на VII Рилска дивизионна област и ги препраща в Министерството на войната и Щаба на армията с препоръка за осигуряване на по-евтина прехрана на населението, което ще ликвидира почвата на всички агитации против реда и спокойствието в държавата⁵⁴.

Вечерта на 24 декември 1919 г. се провежда среща на представители на тесните и широките социалисти с министри от кабинета. Според вътрешния министър Ал. Димитров на срещата е договорено арестуваните участници в акцията да бъдат пуснати, а социалистите да не организират нови демонстрации. Но управляващите категорично заявяват, че участвалите в проявите на 24 декември се смятат за уволнени и няма да бъдат върнати на работа⁵⁵. Късно вечерта Ал. Стамболийски се завръща от чужбина и след като се запознава със ситуацията, на 25 декември 1919 г., в качеството си на военен министър, издава заповед, за да благодари на армията. В нея събитията от предния ден са определени като „начало на безредие и анархия“, предизвикани от „крайните елементи“ – анархисти и комунисти. Правителството взело необходимите военни мерки, за да не се допусне обща мизерия, да се хвърли страната в междуособици, да се разстрои окончателно стопанството и се застраши сериозно националното съществуване. От името на Министерския съвет и от свое име Стамболийски изказва благодарност на всички офицери, подофицери и войници, които са способствали за осуетяването на безредиците. „Армията,

⁵³ Пак там, л. 26, 38 – 44; ЦДА, ф. 173К, оп. 3, а. е. 2202, л. 1 – 2, 3 – 9; СД, XVIII ОНС, I РС, с. 959, 991 – 992, 1179 – 1205; Димитров, И. Към революционните борби на дупнишките работници. Дупнишката комуна (1919 – 1923). София, 1958, с. 11 – 13.

⁵⁴ ДВИА, ф. 23, оп. 2, а. е. 381, л. 45 – 47, 53 – 54; а. е. 394, л. 295, 297; ф. 24, оп. 3, а. е. 86, л. 69 – 71.

⁵⁵ СД, XVIII ОНС, I РС, с. 561 – 562, 940.

пазителка на вътрешния узаконен ред и спокойствие и този път доказва своята преданост към изпълнение на дълга и своя висок патриотизъм“, заключава министърът⁵⁶.

Сутринта на 25 декември 1919 г. последва нова работническа демонстрация в София с искания: 1. да се върнат на работа всички уволнени по повод демонстрациите на 24 и 25 декември; 2. да не се предприемат преследвания против участниците в тях; 3. „Да се вдигне обсадното и военно положение и премахне цензурата“; 4. да се вземат мерки за подобряване положението на чиновниците и работниците, съобразно поскъпването на живота. На практика това е опит да се продължи натискът върху правителството и парламента и да се изпълнят политическите и социалните искания, издигнати на 24 декември. По своя маршрут демонстрантите имат сблъсъци с полицията и земеделските отряди от селата, но не и с военните части. Дори техните организатори признават, че „благодарение благоразумието на тая власт [военната], конфликтът се избягва, кръв не се пролива и се приключва въпросът“⁵⁷. Представители на протестиращите се срещат в Министерството на железниците, пощите и телеграфите с директора на железниците и му връчват исканията си, които той обещава да предаде на ресорния министър. След това демонстрантите се отправят към Лъвов мост, където по искане на военните се разпръсват и връщат на работа. Случилото се на 25 декември комунистите и широките представят като „спонтанна“ реакция, резултат от провокативни действия на полицията. За управляващите новата акция е „скроена игра и вероломност“, стремеж да се демонстрира сила и да се наложат над властта. Затова и министърът на железниците, пощите и телеграфите М. Турлаков отказва да приеме техни представители и да изпълни исканията им⁵⁸.

Своята позиция по повод проведените демонстрации ЦК и парламентарната група на БКП (т.с.) изразяват в специално издаден позив. В него се твърди, че трудещият се народ удържал „бляскава победа“. Партията провела съвсем конституционни, „мирни и безоръжени събрания и демонстрации“ против грабителската и контрареволуционната политика на правителството. То, за да запази „кожата и костите на буржоазията“, изпратило срещу народа „озверена и пиана полиция [...] въоръжена до зъби войска [...] и въоръжени дружбашки банди“, чрез което се опитало „да разпали гражданска война“. Позивът съдържа директен призив за продължаване на борбата и вдигане на обща стачка на транспортните работници и масова политическа стачка⁵⁹. От 26 декември 1919 г. уличните протести се пренасят в залата на Народното съб-

⁵⁶ ДВИА, ф. 1, оп. 1, а. е. 135, л. 762; ф. 314, оп. 2, а. е. 15, л. 1.

⁵⁷ СД, XVIII ОНС, I РС, с. 941.

⁵⁸ Пак там, с. 968 – 969.

⁵⁹ Великата октомврийска..., с. 755 – 758. Тези оценки залягат и в историографията след 1944 г. Вж. Христов, Хр. Революционната криза в България..., с. 523 – 529.

рание. Там комунистическата парламентарна група иска оставката на „кръвното правителство“ и заплашва с масова политическа стачка. В своя интерпретация протестираат и депутатите социалдемократи, които също обвиняват правителството в започване на гражданска война и организиране на метеж. Нейният вносител Д. Казасов акцентира на два момента. Първият е, че исканията на „нуждаещите се маси“ са изцяло икономически и дори са подкрепени от офицерството. Вторият е, че конфронтацията е търсена от правителството, а не от войската, която се държала съвсем коректно. Провокиран, министър-председателят Ал. Стамболийски преминава в контранастъпление. Той призовава двете леви партии да излязат на улицата, да се опитат да направят революция и им гарантира, че ще бъдат смазани от привържениците на правителството, от многобройното селско население и от армията, „най-ценното нещо сега в дезорганизираната българска държава“. Стамболийски изказва убеждението си, че армията, която на 24 и 25 декември достойно е изпълнила дълга си, „няма да позволи насилието, няма да позволи диктатурата на едно меншинство над цял народ, няма да позволи болшеvizъм“. Неговият патос е насочен преди всичко към комунистите, които определя като „безумни хора, които искат да погубят България“. С победата над подкупния „рублажийски“ комунизъм той свързва и спечелването на доверието на победителите и перспективата за възраждане на страната⁶⁰.

Диалогът между двете страни, въпреки острите взаимни обвинения, не е прекъснат. Според Д. Казасов на 26 декември вечерта представители на протестиращите се срещат с министър-председателя, който се обявил против уволненията и им определил среща на 27 декември в 11. 30 ч., за да чуе останалите им искания и им даде отговор. Н. Пенев, комунист, също твърди, че на 26 декември заедно с Г. Димитров и В. Коларов се срещнали със Стамболийски и той им обещал работата да премине мирно и тихо и да няма уволнени. В уречения час се явил министър М. Турлаков, който отказал разговори и им предложил да си премерят силите⁶¹. Правителствената позиция е формулирана от вътрешния министър Ал. Димитров същия ден в парламента. Там той посочва както политически, така и икономически причини за отказа от преговори и споразумение с двете леви партии. Димитров повтаря вече казаното от Стамболийски, че комунистите в България са платени агенти на болшевишката Русия, от която са получили 8 милиона рубли. Тяхната цел е да направят революция и окончателно да съсипят държавата. В тези си намерения те по неволя са подкрепени от социалдемократите, които губят позиции и влияние сред работничеството. Акцията на 24 декември е първи етап на замислената революция, като планът е да се въвлече войската в ежедневни действия за усмиряване на вътрешните размирици, да се изтощи и комунистите да се

⁶⁰ СД, XVIII ОНС, I РС, с. 513 – 514, 520 – 521, 530 – 531, 535, 541 – 545.

⁶¹ СД, XIX ОНС, I ИС, с. 502, 589.

наложат. От името на правителството вътрешният министър заплашително и категорично декларира: „Няма да ви позволим, служейки на чуждото злато, да въвлечете България в нова война със съглашението, няма да ви позволим да направите България арена на нови кръвопролития, да докарате ново стопанско разорение на България. Ако е нужно кръв да се пролива и нея ще пролеем, но няма да ви позволим това“⁶². Икономическите му аргументи са, че държавните чиновници и служители нямат право да протестират – заради своя статут и поради факта, че в трудните следвоенни условия те се ползват с редица привилегии и са задоволително осигурени. Правителството е направило това, което е по силите му, за подобряване на тяхното положение и не е уволнявало масово чиновници⁶³. С други думи, правителството не намира икономически, а само политически мотиви в действията на левите партии и им обявява открито война. Тези виждания на лидерите на БЗНС се споделят и оправдават не само от коалиционните им партньори, но и от останалите традиционни партии. Народникът Г. Губиделников изтъква, че чл. 82 от Конституцията, на който се позовават комунистите, аргументирайки правото си да провеждат събрания, ги разрешава само на закрито, а на открито те се подчиняват на полицейските закони. Той се солидаризира с позицията на министър Димитров, че държавният чиновник е орган на държавата. Прогресистите и демократите заявяват, че в случая чиновничеството и неговите проблеми се използват за политически цели и държавата има право да се защити. По-критични към правителството са радикалдемократите, но не и по отношение на мерките за запазването на реда. Само Д. Драгиев призовава да се потърси компромис⁶⁴.

Въпреки многобройните забранителни и ограничителни мерки на управляващите, в края на декември 1919 г. в цялата страна се провеждат събрания и манифестации. В тях се включват не само тесни и широки социалисти, но и недоволни и отчаяни от положението си хора. Тежестта за гарантиране на реда правителството прехвърля напълно върху армията, която като цяло успява да овладее ситуацията, но с цената на използването на оръжие, на убити и ранени български граждани. Жертви има сред офицерите и войниците, които се премълчават. В някои от случаите трагичните инциденти са резултат от провокации и умишлено търсен сблъсък от страна на комунистите, чиито действия ненавсякъде са мирни и невъоръжени, както и на прекалената твърдост на военните. Факт е, че част от офицерите гледат съчувствено на тези демонстрации, трезво оценяват предизвикалите ги причини и дори предлагат посредничество и се застъпват пред висшето командване и отговорните власти да предприемат действия, които да облекчат тежкото положение на масата от населението. Тази страна се изтъква от широките социалисти, които

---

⁶² СД, XVIII ОНС, I РС, с. 551 – 557.

⁶³ Пак там, с. 561 – 566, 970.

⁶⁴ Пак там, с. 566 – 587.

имат установено сътрудничество с Военния съюз. За разлика от офицерството, земеделските министри размахват призрака на революцията и заемат твърда, безкомпромисна и агресивна позиция, търсеца конфликт, който ще им даде възможност да се справят със следващите врагове – комунисти и социалисти.

Още на 24 декември 1919 г. железничарите обявяват стачка в Горна Оряховица. На 25 това правят колегите им в Русе, Търново и Пловдив. На 27 декември Съюзът на транспортните работници, ръководен от комунистите, и създаденият към него Централен стачен комитет обявяват стачка на железничарите, телеграфо-пощенците, трамвайните служители и работниците по осветлението. Целите на стачката са прокламирани в специален позив на ЦК на БКП (т.с.) и Синдикалния комитет на Общия работнически синдикален съюз. Според комунистическото ръководство стачката е акт на самозащита срещу стремежа на правителството да удави в кръв работническото и комунистическото движение. Издигнатите искания са идентични с тези, обявени на 25 декември, допълнени с искания да се изгонят руските контрареволуционери от страната и да се спре изпращането на храни, въглища и оръжие „на руския разбойник Деникин“. В позива присъства и заявлението, че тя ще се превърне в обща политическа стачка⁶⁵. След като към стачката се присъединяват и професионалните съюзи, намиращи се под влиянието на широките социалисти, тя се превръща в обща. На 28 декември 1919 г. стачка обявяват и миньорите в Перник и Бобов дол. Общата стачка се ръководи от два комитета – на комунистите и на широките социалисти. На 29 декември ЦК на БКП (т.с.) обявява и първата по рода си едноседмична обща политическа стачка. Тя има за цел да демонстрира силата на партията и способността ѝ да мобилизира привърженици извън своите членове и наемното работничество. Стачката не постига очаквания ефект. Тя не е подкрепена и от широките социалисти и техните синдикати и на 3 януари 1920 г. е прекратена. Именно обявяването на обща политическа стачка служи на управляващите като доказателство за намеренията на тесняците да вземат властта и за оправдание на безкомпромисната им позиция.

Какви са действията на управляващите в новата ситуация? Още на 26 декември 1919 г. министърът на железниците М. Турлаков нарежда стража от пионерните войски да поеме охраната на Централната телефонна и телеграфна станция, на железопътното депо и локомотивите в него. Със заповед на Щаба на армията, на военните власти в провинцията също се нарежда да осигурят охраната на местните станции, гари и депа⁶⁶. Рано сутринта на 27 декември Ал. Стамболийски се среща с висшите военни началници, за да ги призове да останат верни на дълга си в борбата срещу вътрешните врагове и получава уверенията на началник-щаба ген. Ст. Нерезов, че може да раз-

⁶⁵ Великата октомврийска..., с. 762 – 763; Стачните борби на работническата класа..., с. 239 – 241.

⁶⁶ ДВИА, ф. 24, оп. 3, а. е. 86, л. 1.

наложат. От името на правителството вътрешният министър заплашително и категорично декларира: „Няма да ви позволим, служейки на чуждото злато, да въвлечете България в нова война със съглашението, няма да ви позволим да направите България арена на нови кръвопролития, да докарате ново стопанско разорение на България. Ако е нужно кръв да се пролива и нея ще пролеем, но няма да ви позволим това“⁶². Икономическите му аргументи са, че държавните чиновници и служители нямат право да протестират – заради своя статут и поради факта, че в трудните следвоенни условия те се ползват с редица привилегии и са задоволително осигурени. Правителството е направило това, което е по силите му, за подобряване на тяхното положение и не е уволнявало масово чиновници⁶³. С други думи, правителството не намира икономически, а само политически мотиви в действията на левите партии и им обявява открито война. Тези виждания на лидерите на БЗНС се споделят и оправдават не само от коалиционните им партньори, но и от останалите традиционни партии. Народнякът Г. Губиделников изтъква, че чл. 82 от Конституцията, на който се позовават комунистите, аргументирайки правото си да провеждат събрания, ги разрешава само на закрито, а на открито те се подчиняват на полицейските закони. Той се солидаризира с позицията на министър Димитров, че държавният чиновник е орган на държавата. Прогресистите и демократите заявяват, че в случая чиновничеството и неговите проблеми се използват за политически цели и държавата има право да се защити. По-критични към правителството са радикалдемократите, но не и по отношение на мерките за запазването на реда. Само Д. Драгиев призовава да се потърси компромис⁶⁴.

Въпреки многобройните забранителни и ограничителни мерки на управляващите, в края на декември 1919 г. в цялата страна се провеждат събрания и манифестации. В тях се включват не само тесни и широки социалисти, но и недоволни и отчаяни от положението си хора. Тежестта за гарантиране на реда правителството прехвърля напълно върху армията, която като цяло успява да овладее ситуацията, но с цената на използването на оръжие, на убити и ранени български граждани. Жертви има сред офицерите и войниците, които се премълчават. В някои от случаите трагичните инциденти са резултат от провокации и умишлено търсен сблъсък от страна на комунистите, чиито действия ненавсякъде са мирни и невъоръжени, както и на прекалената твърдост на военните. Факт е, че част от офицерите гледат съчувствено на тези демонстрации, трезво оценяват предизвикалите ги причини и дори предлагат посредничество и се застъпват пред висшето командване и отговорните власти да предприемат действия, които да облекчат тежкото положение на масата от населението. Тази страна се изтъква от широките социалисти, които

⁶² СД, XVIII ОНС, I РС, с. 551 – 557.

⁶³ Пак там, с. 561 – 566, 970.

⁶⁴ Пак там, с. 566 – 587.

имат установено сътрудничество с Военния съюз. За разлика от офицерството, земеделските министри размахват призрака на революцията и заемат твърда, безкомпромисна и агресивна позиция, търсеща конфликт, който ще им даде възможност да се справят със следващите врагове – комунисти и социалисти.

Още на 24 декември 1919 г. железничарите обявяват стачка в Горна Оряховица. На 25 това правят колегите им в Русе, Търново и Пловдив. На 27 декември Съюзът на транспортните работници, ръководен от комунистите, и създаденият към него Централен стачен комитет обявяват стачка на железничарите, телеграфо-пощенците, трамвайните служители и работниците по осветлението. Целите на стачката са прокламирани в специален позив на ЦК на БКП (т.с.) и Синдикалния комитет на Общия работнически синдикален съюз. Според комунистическото ръководство стачката е акт на самозащита срещу стремежа на правителството да удави в кръв работническото и комунистическото движение. Издигнатите искания са идентични с тези, обявени на 25 декември, допълнени с искания да се изгонят руските контрареволуционери от страната и да се спре изпращането на храни, въглища и оръжие „на руския разбойник Деникин“. В позива присъства и заявлението, че тя ще се превърне в обща политическа стачка⁶⁵. След като към стачката се присъединяват и професионалните съюзи, намиращи се под влиянието на широките социалисти, тя се превръща в обща. На 28 декември 1919 г. стачка обявяват и миньорите в Перник и Бобов дол. Общата стачка се ръководи от два комитета – на комунистите и на широките социалисти. На 29 декември ЦК на БКП (т.с.) обявява и първата по рода си едноседмична обща политическа стачка. Тя има за цел да демонстрира силата на партията и способността ѝ да мобилизира привърженици извън своите членове и наемното работничество. Стачката не постига очаквания ефект. Тя не е подкрепена и от широките социалисти и техните синдикати и на 3 януари 1920 г. е прекратена. Именно обявяването на обща политическа стачка служи на управляващите като доказателство за намеренията на тесняците да вземат властта и за оправдание на безкомпромисната им позиция.

Какви са действията на управляващите в новата ситуация? Още на 26 декември 1919 г. министърът на железниците М. Турлаков нарежда стража от пионерните войски да поеме охраната на Централната телефонна и телеграфна станция, на железопътното депо и локомотивите в него. Със заповед на Щаба на армията, на военните власти в провинцията също се нарежда да осигурят охраната на местните станции, гари и депа⁶⁶. Рано сутринта на 27 декември Ал. Стамболийски се среща с висшите военни началници, за да ги призове да останат верни на дълга си в борбата срещу вътрешните врагове и получава уверенията на началник-щаба ген. Ст. Нерезов, че може да раз-

⁶⁵ Великата октомврийска..., с. 762 – 763; Стачните борби на работническата класа..., с. 239 – 241.

⁶⁶ ДВИА, ф. 24, оп. 3, а. е. 86, л. 1.

чита на армията и офицерството⁶⁷. През деня Министерският съвет приема радикални мерки за справяне със стачката. Те включват спиране на частните телефонни и телеграфни разговори, както и прекратяване на изпращането на колетни и пари по пощите. На работниците и служителите в железниците, пощите и телеграфите се дава срок до 18 ч. да подадат писмена декларация за лоялност и да се върнат на работа. След този срок, ако постъпилите са недостатъчно, се пристъпва към прием на доброволци и бивши служители. Предвижда се мобилизация на 41-ви и 42-ри набор, служили в горните ведомства, както и на работниците в жп работилниците, депата и арсеналите. Тези, които отказват да постъпят на работа, се уволняват, лишават се от хлебна дажба и се отстраняват от държавните жилища. В сила влиза „Инструкция...“-та от 23 март 1919 г. В решението на правителството изрично се подчертава: „При изпълнението на това постановление, всички власти ще се ръководят от специалните инструкции на Военното министерство“⁶⁸. На 29 декември 1919 г. самото постановление е публикувано като царски указ № 58⁶⁹. Опозицията определя този указ като антиконституционен, понеже е издаден, без да бъде одобрен от Народното събрание и защото утвърждава една тайна инструкция. Според оппозицията щом указът е незаконен, незаконни са и всички мерки, произтичащи от него⁷⁰. За управляващите всичко е законно, защото се действа в условията на военно положение. С ново постановление на Министерския съвет от 30 декември 1919 г. се обявява мобилизацията и милитаризацията на всички чиновници, служещи и работници от армейската железопътна работилница и на част от запасните железопътни и телеграфни офицери, които Инженерната инспекция ще посочи. На 31 декември 1919 г. Народното събрание гласува допълнение към Закона за експлоатацията на Българските държавни железници и пристанища. Неговият единствен член постановява всички уволнени и отстранени от служба служители, на които са дадени служебни помещения, да ги опразнят⁷¹. Узаконяването на антистачните мерки на правителството продължава с издаването на два царски указа на 6 януари 1920 г. С указ № 3 се одобрява искането на военния министър Стамболийски да се утвърди „Инструкция...“-та за мерките, които трябва да се вземат в случай на стачка по железопътното и телеграфното ведомство от март 1919 г., а указ № 4 одобрява постановлението на Министерския съвет от 30 декември 1919 г.⁷² На 9 февруари 1920 г. е гласуван и Закон за паричното доволствие на мобилизираните и привлечените на служба по железопътното и телеграфно-пощенското ведомство по случай обявената

⁶⁷ Мустаков, ген. Д. М. Дневник..., с. 56.

⁶⁸ ЦДА, ф. 27К, оп. 2, а. е. 321, л. 1.

⁶⁹ ДВИА, ф. 1, оп. 1, а. е. 135, л. 769.

⁷⁰ СД, XIX ОНС, I ИС, с. 496, 509, с. 513 – 516.

⁷¹ ДВ, № 226, 10 ян. 1919.

⁷² ДВИА, ф. 1, оп. 5, а. е. 673, л. 1 – 3.

обща стачка. Според закона мобилизираните чиновници, служители и работници получават заплата като войници във военно време, а мобилизираните като запасни офицери – само половината от полагащата им се заплата по чин. Мобилизираните чиновници, служители и работници, назначени отново на служба след подаване на съответните декларации и заявления, получават заплата според длъжността и класа си. Необявилите стачка, както и доброволците, назначени на местата на стачниците, имат право и на дневни пари. Предвидена е заплата и за всички офицери, военни чиновници и войници, привлечени в Инженерната инспекция, железопътното и телеграфо-пощенското ведомство. Паричните възнаграждения по този закон, за които няма предвидени кредити по бюджетите на Министерството на железниците, пощите и телеграфите и Министерството на войната, се изплащат от кредита за военни нужди. Законът влиза в сила от 24 декември 1919 г.⁷³

В разгара на стачката, на 31 януари 1920 г., в Народното събрание постъпва искане от Софийския военнополови прокурор за разрешение за възбуждане на углавно преследване и даване на съд на нейните ръководители и вдъхновители, народните представители Г. Димитров, Хр. Кабакчиев, Д. Благоев, Н. Пенев, Т. Луканов, Д. Казасов, П. Алеков, Н. Исаев, Ст. Тодоров и Ал. Атанасов. Те са обвинени в „подбуждане на чиновниците и военнослужещите към метеж“. Същия ден Благоев и още петима депутати комунисти са арестувани⁷⁴.

Що се отнася до политиката спрямо милитаризираните работници и доброволците, постъпили на работа, министър-председателят и министър на войната Ал. Стамболийски, вътрешният министър Ал. Димитров и министърът на железниците, пощите и телеграфите М. Турлаков изработват специални „Инструкции за уреждане на персонала по железопътното и телеграфопощенското ведомство във връзка със стачката“. Те са предназначени за комендантите, окръжните управители, околийските началници, началниците на гари, депа и телеграфо-пощенски станции. Според „Инструкции...“-те уволнените стачници се мобилизират и се изпращат за обучение в казармите. Създават се специални комисии, включващи коменданта, окръжния управител или негови представители и началника на депото, които комплектуват персонала от дошлите доброволци. Препоръчва се при назначаванията да се дава предимство на лицата със съответната подготовка и ценз, дори той да е два класа по-нисък от изискваните. Мобилизираните без квалификация се приемат като практиканти и се обучават под ръководството на началниците на депата⁷⁵. Така, освен с другите задължения, свързани със стачката, армията се наговарва със задачата да охранява и контролира мобилизираните работници, да не допуска

⁷³ ДВ, № 258, 19 февр. 1920.

⁷⁴ СД, XVIII ОНС, I РС, с. 922, 963.

⁷⁵ Пак там, с. 252.

политически прояви сред тях и да им намира работа. Онези, които не могат да работят в железниците, пощите и телеграфите, както е посочено в една заповед на Щаба на армията от края на януари 1920 г., не трябва да се оставят в бездействие, а да бъдат изпращани да строят пътища. Със съдействието на административните власти военните началници са длъжни да залавят мобилизирани стачници, които не са се явили в казармите⁷⁶.

На базата на тези държавни и правителствени решения конкретни мерки предприема и централната военна власт. Военноинженерната инспекция с телеграма № 18175 от 27 декември 1919 г. изпраща министерското постановление до началниците на дивизионните области и им заповядва най-напред да се заемат големите железопътни и телеграфни станции, като се назначат коменданتي – офицери и охрана на всички съоръжения. Нареща се към всяка пионерна дружина да се назначи и по един военнополови следовател⁷⁷. На 2 януари 1920 г. Щабът на армията разпорежда не само на главните, но на всички железопътни гари да се назначат офицери за коменданти⁷⁸. Със заповед от 28 декември 1919 г. на инспектора на Инженерните войски всички железопътни и телеграфо-пощенски чиновници се милитаризират, съгласно „Инструкция...“-та от 23 март 1919 г.⁷⁹ На следващия ден ген. Добревски нарежда на началниците на дивизионни области да влязат във връзка с административните власти, които да им препратят доброволци. Под командването на офицери и подофицери доброволците да се организират и въоръжат с цел да подпомогнат и усилят охраната на всички телефонни, телеграфни и жп съоръжения в страната. След няколко дни тази заповед е доуточнена. Наредданията са охраната да става с по-малко войници и повече доброволци, които се зачисляват на храна към частите. Препоръчва се войниците да се използват предимно за гарантиране на сигурността в големите жп центрове. На началниците на дивизионни области се нарежда да съгласуват мерките за запазването на реда с окръжните управители и да донасят за положението всеки ден в 8 и 16 ч. Изискванията за коректно отношение към гражданските власти ще бъдат повторени след няколко дни и от началник-щаба на армията ген. Ст. Нерезов. На 3 януари 1920 г. той заповядва на началниците на дивизионните области строго да спазват Правилника за военното положение и да действат „в хармония“ с окръжните управители⁸⁰.

Своеобразно обобщение на стореното от властите в първите дни на стачката е писмото от 30 декември 1919 г. на Щаба на армията до Министерството на външните работи, което трябва да информира външния свят. В него се известява, че е разпоредено следното: 1. да се повикат на служба всички вой-

---

⁷⁶ ДВИА, ф. 23, оп. 2, а. е. 381, л. 178; а. е. 382, л. 42.

⁷⁷ Пак там, а. е. 382, л. 65.

⁷⁸ Пак там, ф. 24, оп. 3, а. е. 84, л. 6.

⁷⁹ Пак там, а. е. 86, л. 4.

⁸⁰ Пак там, л. 7, 8, 10.

ници от 41-ви и 42-ри набор, които възлизат на 1200 човека; 2. всички стачкуващи да бъдат заместени с доброволци и със запасни войници от горните два набора; 3. всички железопътни и телеграфо-пощенски линии, станции и съоръжения да се охраняват от войскови части; 4. изпратени са войски в Перник със задача да възстановят работата на мината⁸¹. Не се отбелязва, че армията е натоварена и с арестите на водачите на двете партии, организирали стачката, със залавянето, охраната и контрола над милитаризираните работници, които са отказали да се явят на служба. При Щаба на армията е формирана и специална Комисия за борба със стачниците.

Началото на стачката предизвиква реакция и от страна на Военния съюз. На 28 декември 1919 г. Висшият съюзен съвет обсъжда ситуацията и се обявява за помирение между протестиращите и управляващите, както и готовност офицерството да бъде посредник между тях. В този дух на управляващите се препоръчва да водят държавна, а не партийна и съсловноегоистична политика, политика на уталожване на страстите и конфликтите чрез задоволяване на законните и справедливи нужди на населението и добиване на стабилен вътрешен ред. Едновременно с това ръководството на офицерската организация се обявява против силите, които открито се стремят да дестабилизируют обществения ред и страната като цяло. Те са наречени съвсем конкретно: „Към комунистите и анархистите В.С. ориентира своето бъдещо държание явно против тях“. Независимо от декларирания стремеж за неутралност и посредничество, съюзните членове са призовани да дадат „пълна подкрепа на правителството, даже ако то обяви диктатура“. Това се мотивира с обстоятелството, че стачката на железничарите и телеграфо-пощенските служители се израждала в едно общо повдигане на цялото държавно наемничество, последиците от което не могат да се предвидят, както и с действията на комунистите, които „правят усилия да заграбят властта“. Допуска се диктатура и „ако това се наложи по начин да се отстрани външна опасност“⁸². На 29 декември, когато ЦК на БКП обявява първата в страната обща политическа стачка, съюзното ръководство вече категорично нарежда на своите групи: „Действата против стачката. Саботаж не допускайте на всяка цена“⁸³. До края на стачката съюзното и несъюзното офицерство застава на страната на правителството и дава цялото си съдействие за нейното потушаване, но не се отказва и от позицията си, че трябва да се работи за „облекчаване на участието на измъчения и изгладнял народ“⁸⁴. То не пропуска и да иска отмяна на ограниченията, въве-

⁸¹ Пак там, л. 5.

⁸² ЦДА, ф. 27К, оп. 2, а. е. 298, л. 1 – 2; ф. 800К, оп. 2, а. е. 82, л. 114 – 115. Тези решения са преди, а не след обявяването на политическата стачка, както твърди В. Георгиев. Вж.: Буржоазията и Транспортната стачка 1919 – 1920 г. // *Известия на Института по история на БКП*, 41, 1979, с. 81.

⁸³ ЦДА, ф. 370К, оп. 16, а. е. 13, л. 158.

⁸⁴ *Народна отбрана*, № 240, 4 февр. 1920.

дени по повод стачката, и разрешаване на предизборната агитация, свободата на словото, печата и събранията⁸⁵.

На 5 януари 1920 г. Щабът на армията заповядва, като допълнително средство за борба със стачката, началниците на гарнизони и командирите да формират „летящи отряди“. Те трябва да отговарят за „въдворяване на реда“, за предотвратяване на престъпления, разграбване на складове и за охрана. Отрядите са под командата на офицери от съответните гарнизони и се попълват от войници и доброволци милиционери посредством административните власти. Числеността им е до 50 души в по-големите гарнизони и до 25 в по-малките. Те се въоръжават, обличат и изхранват от съответните военни части. Освен с леко стрелково оръжие, се снабдяват и с по 1 – 2 картучници. Общото им подчинение е на началника на военно-полицейската секция в областта, от когото получават инструкции за действие и поддържане на реда. Още на 6 януари 1920 г. началникът на VII дивизионна област – Дупница, докладва, че такива отряди са формирани в Самоковския, Кюстендилския, Радомирския, Дупнишкия, Горноджумайския (Благоевградския), Светиврачкия (Санданския), Мехомийския (Разложкия) и Неврокопския (Гоцделчевския) гарнизон⁸⁶. Макар че в отрядите се включват доброволци с различни политически пристрастия, военните началници разчитат най-вече на земеделците, изпращани от местните дружби. Те осигуряват и доброволци за охраната на гарите и жп линиите.

От първите дни на януари 1920 г. Щабът на армията започва да издава бюлетин за хода на железопътната и телеграфната стачка и мини „Перник“. Той е в противовес на издавания от стачното ръководство бюлетин и съдържа официалната позиция за състоянието на железопътните и телеграфните линии, за съществуващите повреди, за действията на стачниците и техните ръководства⁸⁷. За разминаванията може да се съди по стачния бюлетин от 10 януари и този на Щаба на армията от 17 януари 1919 г. Първият твърди, че стачката продължава при пълен ред и с голям ентузиазъм, въпреки мерките на правителството. Движението на влаковете практически е спряно, както и производството на въглища. Цялата отговорност за продължаването на стачката е на правителството, а приписваните на работниците разрушения и провокации се вършат от Оранжевата гвардия⁸⁸. Вторият бюлетин опровергава всички съобщения на стачния комитет за катастрофи и жертви по жп линиите, както и за повредени локомотиви. Като заблуда се определя и констатацията, че стачниците твърдо стоят на позициите си и се посочва, че по-голямата част от тях са подали заявления за постъпване на работа⁸⁹.

⁸⁵ Пак там, № 281, 23 ян. 1920.

⁸⁶ ДВИА, ф. 24, оп. 3, а. е. 86, л. 21, 289 – 292.

⁸⁷ Пак там, ф. 23, оп. 2, а. е. 382, л. 153.

⁸⁸ Пак там, а. е. 394, л. 342.

⁸⁹ Пак там, а. е. 382, л. 173.

Блокирането на нормалните железопътни, телеграфни и телефонни линии кара военните власти да използват самолети. От началото на 1920 г. съобщенията между Шумен, Варна, Бургас, Айтос, Карнобат, Казъл-агач (Елхово), Ямбол, Сливен се поддържат с аероплани, изпратени от аеродрума в Божурище⁹⁰.

Към 1 февруари 1920 г. по повод на стачката вече са мобилизирани 2921 войници и 67 запасни офицери от Железопътния и от Телеграфния полк⁹¹. От запасните офицери полк. К. Куцаров е назначен за инспектор на телеграфната служба, подполковник Ст. Георгиев – за инспектор на железопътната служба. Останалите получават назначения като офицери за поръчки, командири на роти, коменданти на жп депа, завеждащи движението или поддръжката⁹².

От своя страна, военното ръководство е недоволно от не съвсем прецизните доклади на дивизионните началници, вследствие на което се появяват разминавания в оценките на ситуацията и взетите мерки. В началото на януари 1920 г. началникът на Оперативния отдел в Щаба на армията подполковник Ат. Ватев предупреждава началниците, че описват положението като спокойно, а от други източници става ясно за сблъсъци на стачкуващите с войската, важни повреждания и други проблеми и изисква пълна и точна информация⁹³.

На 29 януари 1920 г. военният министър Стамболийски назначава за главен инспектор на железниците, пощите и телеграфите от 1 януари с права на ген.-лейтенант запасен ген.-майор Ангел Христов. Това се прави, тъй като целият персонал на тези служби е милитаризиран⁹⁴. Ден след това, на 30 януари 1920 г., той одобрява и специални „Наставления по охраната на железопътните и телеграфни линии през време на общата стачка по железниците, пощите и телеграфите, обявена на 25 декември 1919 г.“ и заповядва да се вземе за сведение и точно изпълнение. В „Наставления...“-та се определя целта на охраната – да обезпечи „пълното и безпрепятствено“ движение на всички влакове и съобщенията по телеграфната и телефонната мрежа чрез предотвратяване на всякакви покушения срещу тях. Самата охрана се възлага на доброволци – милиционери, които образуват по една доброволческа дружина във всеки окръг. Дружината се разделя на роти, според числото на околните в окръга. Формирането на ротите и дружините се възлага на местните административни и военни власти, като при недостиг на доброволци се допуска използването на войници. За началници на формированията се назначават запасни офицери и подофицери от явилите се доброволци или се командироваат офицери от местните части. И командирите, и доброволците получават заплащане. Всяка рота охранява определен участък от железопътната и телеграфната мрежа чрез създаване на застави, постове и патрули. Определят

⁹⁰ Пак там, ф. 24, оп. 3, а. е. 86, л. 78.

⁹¹ Пак там, а. е. 62, л. 9.

⁹² Пак там, ф. 26, оп. 1, а. е. 47, л. 329.

⁹³ Пак там, ф. 24, оп. 3, а. е. 86, л. 73.

⁹⁴ Пак там, ф. 1, оп. 5, а. е. 491, л. 72 – 73.

се и задачите на дружинните, ротните и взводните командири. Комендантите на гарите и телеграфо-пощенските станции по отношение на охраната се подчиняват на командирите на охраняващите дружини. От дружинния командир се изисква да вземе всички възможни мерки за осигуряване на надеждна охрана и отбрана на съоръженията. Само той има право да иска съдействие от близките гарнизони или от местното „надеждно население“. За населението „враждебно настроено или със злонамерени цели“ наставленията препоръчват редовно да се наблюдава чрез патрули или засади. При нужда се допуска вземане на заложници от това население. Проверката на частите по охраната се извършва от главния инспектор по железниците, пощите и телеграфите, началниците на дивизионните области и лицата, упълномощени от тях, както и от лица, натоварени с тази задача от Министерството на вътрешните работи⁹⁵.

През целия период на стачката от Щаба на армията непрекъснато припомнят на дивизионните началници да вземат мерки за затягане на дисциплината и за недопускане на вредни агитации сред войниците, за да могат те да изпълняват възложените им задачи⁹⁶. Като вредни се определят агитациите на комунистите и анархистите. В края на януари 1920 г. във връзка със заловени агитационни материали на анархистите Щабът на армията се обръща с, меко казано, странно искане към Вътрешното министерство – да се вземат мерки против тях „извън законите“ или в най-скоро време да се видоизмени законът така, че органите на реда да могат да ги залавят и осъждат с най-строги наказания. Опасенията са, че „... в противен случай те постепенно ще се засилват и ще бъдат в положение да нанесат най-големи пакости на държавата“⁹⁷.

Своя „принос“ за справяне със стачката дават и военнополовите съдилища. Те разглеждат делата и осъждат неявили се на служба милитаризирани чиновници и служители по железниците, пощите и телеграфите. Присъдите не са леки – три години затвор. Поради големия брой на такива дела, в началото на февруари 1920 г. при военнополовите съдилища в София, Пловдив и Русе се откриват втори състави⁹⁸.

След началото на стачката и получените заповеди от София военните началници по места предприемат конкретни мерки. Началникът на V дивизионна област, Русе, полк. Ковачев, веднага издава заповед за изпращане на военни команди за заемане на гарите, тракциите (железопътните работилници), мостовете на жп линиите. Във всяка част на русенския гарнизон е формирана дежурна рота и дежурен конен взвод. Офицерите и войниците са предупредени да избягват „всякакви грубости с работниците и стачкуващите“. За поддържането на реда и тишината в града са изпратени патрули, състоящи се от офицери и войници. От полицейските началници се изисква да донасят

⁹⁵ Пак там, ф. 24, оп. 3, а. е. 86, л. 196 – 199. ЦДА, ф. 3К, оп. 5, а. е. 177, л. 56 – 60.

⁹⁶ ДВИА, ф. 23, оп. 2, а. е. 382, л. 272.

⁹⁷ Пак там, ф. 24, оп. 3, а. е. 86, л. 268.

⁹⁸ Пак там, л. 89, 90; ф. 991, оп. 1, а. е. 64, л. 55 – 65.

редовно за всички произшествия. Включилите се в стачката са обявени за милитаризирани и мобилизирани и им е наредено да се явят веднага на служба. Неявилите се са предупредени, че ще бъдат съдени от военнополови съдилища⁹⁹. На 26 декември полк. Ковачев докладва в София, че в резултат на взетите мерки са възстановени връзките по телеграфа и телефона и не са допуснати саботажи¹⁰⁰. В следващите дни рапортите от Русе са оптимистични – армията контролира всички гари и станции и надеждно охранява телеграфните и жп линии. В Русе, Горна Оряховица, Търново са се явили стотици доброволци. Всичко това разколебало стачкуващите¹⁰¹.

Не толкова оптимистични са докладите на търновския окръжен управител. На 31 декември 1919 г. той докладва в София, че телеграфни и телефонни връзки има само с Русе, с началника на дивизионната област. Управителят е особено притеснен от поведението на стачкуващите чиновници от Горнооряховската гара и от захарната фабрика в града. Техният брой бил около 1500 души, слабо въоръжени с чифтета, револвери и около 30 пушки. Има съмнения, че дори разполагали с една картечница. Стачкуващите се събрали в с. Калтинец, образували кордон и запазили периметър на влияние, като поставили постове за охрана на селото, захарната фабрика и пътя Горна – Долна Оряховица. Тези постове обирали селяните и им вземали парите и оръжието. Изпратените да разузнаят положението войници били посрещнати с изстрели и се завързала престрелка. Тези действия окръжният управител оценява като метеж и настоява „овреме“ да се изпратят военни части, за да се прекратят тормозът над населението в окръга и се сложи край на произволите на стачниците. В другите части на окръга владеело спокойствие¹⁰². В тази връзка управителят се обръща към военния министър с искане да нареди на началника на Търновския гарнизон да му даде 5000 пушки с по 150 патрона, които да бъдат раздадени на околийските и общинските управления. Чешките собственици на фабриката в Горна Оряховица чрез легацията в София също притискат българската страна да вземе мерки за прекратяване на стачката¹⁰³. На 6 януари 1920 г. началник-щабът ген. Ст. Нерезов издава заповед да се изпратят една-две роти с картечници и да въведат ред в Горна Оряховица, като арестуват въоръжените, стачкуващите фабрични работници да се въдворят по постоянно местожителство, а жп работниците, като мобилизирани, да се предадат на пионерната дружина. На търновския окръжен управител да се дадат исканите пушки и патрони, които да се раздадат на доверени правителствени доброволци, организирани от офицери. Тези пушки не стигат до доброволците, защото с последвала заповед е наредено те да се дадат на формиращата се

⁹⁹ Пак там, ф. 738, оп. 1, а. е. 64, л. 110, 113.

¹⁰⁰ Пак там, ф. 23, оп. 2, а. е. 381, л. 51.

¹⁰¹ Пак там, а. е. 394, л. 8 – 11; а. е. 381, л. 73, 100; ф. 24, оп. 3, а. е. 86, л. 11.

¹⁰² Пак там, ф. 23, оп. 2, а. е. 394, л. 77.

¹⁰³ Пак там, а. е. 382, л. 1, 7 – 8.

Търновска жандармерийска дружина¹⁰⁴. От Търново идва и друг проблем. Поради голямото количество на арестувани стачници местният гарнизон среща сериозни проблеми с тяхната охрана и разквартируването им¹⁰⁵.

По време на стачката властите изпитват сериозни трудности с обезпечаването на реда в Габрово. Според коменданта на града кап. Попов причините са две. От една страна, влиянието на комунистите и широките социалисти в града и неговата околност е силно и голяма част от гражданите симпатизират на стачкуващите железопътни и телеграфо-пощенски работници. От друга страна, в града има само 10 души войници, крайно недостатъчни за охрана на железопътните и телеграфните линии и за арестуване на стачниците. Не може да се разчита и на доброволци, които са малобройни и ненадеждни. Ето защо още на 15 януари 1920 г. кап. Попов моли началника на гарнизона в Търново да му изпрати редовна войска, за да бъде респектирано гражданството, да се повдигне авторитета на властта и да се арестуват стачниците. Опасенията на коменданта се оправдават след дни. На 18 януари в града се провежда митинг против крутите мерки на правителството срещу стачкуващите, разпръснат от полицията. Митингуващите са подкрепени от грамадна тълпа, идваща от клуба на комунистите, която напада стражарите, отнема им пушките, арестува полицейския пристав и шестима стражари. В околийското управление остават 8 стражари, но те не смеят да излязат от сградата, защото улиците около нея са заети от работническа полиция с червени ленти, заплашваща ги със смърт. Околийският началник отчита, че полицейската власт в града е напълно компрометирана и безсилна да се справи със ситуацията и иска помощ от военните. От София ген. Нерезов нарежда към Габрово да замине една рота и един картечен взвод от Търново, един ескадрон от 6-и конен полк в Казанлък, две оръдия от Горна Оряховица и доброволци от Севлиево. За началник на всички войски, изпратени към града, се назначава полк. Н. Топалджиков. От Русе за Габрово тръгва и подполк. Панайотов с една сборна рота и един картечен взвод. Неговите части пристигат първи, блокират града и вечерта на 19 януари влизат в него. Панайотов издава заповед стачниците да се предадат доброволно в срок до 15 ч. след пладне на 20 януари, но желаещите не са много. Извършени са и първите арести. Според доклад на подполковника стражарите са съчувственици на стачниците и сами допуснали да бъдат обезоръжени. На 20 януари късно през нощта пристига и Топалджиков, който веднага нарежда да бъдат обискирани и арестувани инициаторите на стачката и демонстрацията, както и самите стачници. Последва арестуването на 150 души. За да се повдигне престижът на властта и се повлияе върху настроението на населението, той иска изпращането на военен следовател и откриване на военнополови съд в града. На 24 януари 1920 г. от София е разпоредено

¹⁰⁴ Пак там, л. 4, 5.

¹⁰⁵ Пак там, ф. 24, оп. 3, а. е. 86, л. 216 – 233.

изпращането на военен следовател в Габрово. През следващия месец нарушения на обществения ред в Габрово не са отбелязани. Обстановката в града е спокойна в резултат и от въведените допълнителни мерки, сред които забраната за придвижване след 21 ч. и денонощното патрулиране на 5 патрула. Изпратените войски постепенно са оттеглени, с изключение на една ротата и един картечен взвод¹⁰⁶.

От запазените многобройни доклади на полк. Георгиев, началник на II дивизионна област, Пловдив, и на началника на III дивизионна област, Сливен, полк. Нейков, може да се проследи развоя на събитията в Южна България. След обявяване на стачката в Пловдив военните предприемат всички действия и мерки, наредени им от София, за осигуряване охраната на железопътните, телеграфните и телефонните съоръженията, на реда в града и възстановяване на комуникациите. Според техните донесения, до 3 януари 1920 г. в Пловдивската дивизионна област всичко е „тихо и спокойно“, въпреки че към стачката се присъединяват и работниците от тютюневите фабрики и складове, както и от захарните фабрики. Обявяването на стачката изправя гражданите и войската пред сериозни проблеми, свързани със снабдяването с хранителни продукти, тъй като наличните запаси са минимални. От друга страна, ангажирането на военните части изцяло с опазването на реда води до тяхното изтощаване, защото поради своята малобройност практически те са денонощно на служба. Освен да охраняват, военните части редовно извършват арести на укрили се мобилизирани стачници, на комунисти, които тормозят връщащи се на работа железничари, или цели населени места. Такъв е случаят в Брацигово, където местните комунисти системно тероризират населението и се налага изпращането на военна част с цел да възстанови авторитета на властта. Военни части се намесват и за да предотвратят устройване на комунистически събрания, забранени от властите, и за извършване на обиски за скрито оръжие. Внимателно се следят и всички други антиправителствени агитации и прояви. Вземат се и мерки за предотвратяване на евентуални гладни бунтове¹⁰⁷. Проблеми създават милитаризираните железничари в Пловдив. На 11 януари 1920 г. 56 от общо 173 отказват да отидат на работа. Военното командване се опасява от бунт, но решава да се действа мирно. Полковник Разсуканов, командир на 2-ра пионерна дружина, изпраща една рота и един ескадрон, които в присъствието на военен прокурор арестуват подстрекателите и възстановяват реда, без да използват оръжие¹⁰⁸.

В градовете на Сливенската дивизионна област, освен железопътните чиновници, стачка обявяват и чиновниците от БНБ, основните учители, работниците от някои фабрики, но не се стига до инциденти и обстановката е спокойна. Инциденти има по железниците. Поради повредени жп линии и скъсани телеграфни жици, на 29 декември 1919 г. дерайлира влак на влизане

¹⁰⁶ Пак там, ф. 23, оп. 2, а. е. 382, л. 23, 24 – 27, 48 – 49, 50, 54, 60, 65, 90 – 95, 97, 101.

¹⁰⁷ Пак там, а. е. 381, л. 37, 78 – 80; ф. 24, оп. 3, а. е. 86, л. 25 – 27.

¹⁰⁸ Пак там, ф. 23, оп. 2, а. е. 394, л. 154, 155 – 156.

в Бургас. На другия ден в Айтос е спрян влакът от София за Бургас. Пътниците са разгонени, персоналът – малтретиран, а локомотивът е откаран в Каяли (Каменово, Бургаско). Веднага е разпоредено половин ескадрон от 7-и конен полк да замине за Айтос и Каяли, за да „въдвори реда“. Войски са изпратени да разпръснат ученици от Казанлък, които, подстрекавани от комунистите, протестират против мобилизацията на 41-ви и 42-ри набор¹⁰⁹.

Много по-неспокойно е началото на новата, 1920 г. Още в първия ѝ ден е направен опит да бъде разграбен вагон с трилинейни пушки на гарата в Нова Загора. Опитът е провален след намеса на караул, но не е ясно колко пушки са изчезнали. На 2 януари се провеждат събрания и манифестации в селата Тулово и Дъбово, както и в Котел, където се обединяват тесни и широки социалисти. В този ден военните в Стара Загора арестуват водача на тесните социалисти в Нова Загора Петко Енев. Той е определен „като опасен за спокойствието – заплашвал с терор и бой чиновници и ги принуждавал да стачкуват“. На 3 януари в Нова Загора са задържани 4 железничари – стачници, един от които с бомба в ръка заплашвал длъжностни лица. На 4 януари комунистите от Сливен се опитват да свикат протестно събрание в защита на стачниците, но са предупредени от военните власти и се разпръсват. До сериозен инцидент се стига в Бургас. Там на 7 януари 1920 г. е заловен кантонер, повреждащ жп линията, и е откаран в комендантството. През нощта пред сградата се струпват стачници с искане за неговото освобождаване. Караулът се противопоставя, но тълпата задържа прокурора от Окръжния съд, за да го размени с кантонера. На следващия ден полицейските власти се опитват да освободят прокурора, при което се завързва престрелка, в която 19 души са ранени. В други сведения се говори за 5 убити и 20 ранени. Следобед комунистите организират митинг. Разпоредено е един полуюескадрон от 7-и конен полк да отиде в Бургас за овладяване на ситуацията, а в Карнобат са изпратени 3 офицери, 2 подофицери и 8 войници с 300 пушки и 300 комплекта облекло, за да формират доброволческа рота, която да засили гарнизона в Бургас. На 9 януари военните власти предотвратяват манифестация на тесни и широки социалисти в Нова Загора, а в Пловдив арестуват 73 железничари и пощенци. Сериозен сблъсък между военните и стачкуващите има на 10 януари в Нова Загора. Там по искане на военния следовател е арестуван комунистът К. Стойков, което предизвиква около 60 души да се съберат и да искат неговото освобождаване. За разпръсването им е изпратен офицерски патрул, но той е посрещнат с изстрели. Офицерите залягат и стрелят, при което убиват един намясто и раняват петима, като впоследствие двама от тях умират. Позицията на комунистите е, че военните откриват стрелба по събралото се множество, след като то вече е разпръснато, и убиват четирима невинни граждани¹¹⁰.

---

¹⁰⁹ Пак там, л. 260.

¹¹⁰ Пак там, а. е. 394, л. 91, 94, 260 – 261; а. е. 381, л. 163 – 164.

Сериозни проблеми създават и стачниците от захарната фабрика в с. Каяли. Те откачат един вагон с оръжие и пушки, въоръжават се, повреждат железопътните и телеграфните линии и въобще „вършат буйства“. В заповед от 9 януари 1920 г. Ал. Стамболийски, в качеството си на военен министър, нарежда на полк. Войников да въдвори ред във фабриката. В негово подчинение са дадени един строеви и половин картечен ескадрон от Ямбол, както и 1 – 2 роты от Сливенския гарнизон. Заповедта на Стамболийски е категорична: „След като изчерпите всички легални средства, в случай на съпротива от страна на буйстващите стачници, заповядвам Ви, Господин Полковник, да употребите оръжие и напълно да запазите авторитета на властта“¹¹¹. Отрядът влиза в действие на 13 януари към 5,30 часа сутринта, когато една доброволческа рота от 180 души, 6 офицери и 8 редници с две картечници атакува и превзема захарната фабрика. Завързва се кратка престрелка, но до жертви не се стига. Около 300 стачници се предават и са арестувани, като голяма част от тях са пуснати по домовете¹¹². Заповедта на Стамболийски е израз на недоволство от началника на Бургаския гарнизон, който не успява да се справи с проявите на комунистите и широките социалисти в града и със стачката в с. Каяли. Въпреки оправданията му, че не може да действа силово, защото няма достатъчно войници и не получава съдействие от местните земеделци, заради допуснатото нарушаване на реда в гарнизона и проявена слабост и мекушавост на 15 януари 1920 г. началникът на Бургаския гарнизон е отстранен от длъжност¹¹³.

На 19 януари 1920 г. Стамболийски заповядва на началника на Военносъдебната част да се открият военнополови съдилища в селата Калтинец и Каяли, които по най-бърз начин да разкрият и подведат под отговорност извършителите на изстъпления и разрушения по жп линиите и разследват откъде стачниците са се сдобили с оръжие¹¹⁴.

Военните трябва да се справят и с други предизвикателства. В началото на януари 1920 г. около с. Борушица се появява чета, която тероризира железничарите и не им позволява да работят. За нейното залавяне е изпратен ескадрон от гр. Казанлък, който успява да я разпръсне¹¹⁵. Проблеми създават и анархистите в Ямбол, където през нощта на 12 срещу 13 януари са арестувани 9 от техните водачи. В Мъглиж се образува болшевишка дружина от 900 души с една картечница и три автоматични пушки с цел да се противопостави на арестуването и изхвърлянето от квартирите им на стачкуващите. Тъй като гарнизонът там е много слаб, от Щаба на армията разпореждат на 15 януари 1920 г. един ескадрон да се изпрати и да въдвори ред в района. Поради големите преспи ескадронът не успява да изпълни задачата¹¹⁶.

¹¹¹ Пак там, а. е. 382, л. 15; СД, XVIII ОНС, I РС, л. 971.

¹¹² ДВИА, ф. 23, оп. 2, а. е. 394, л. 191.

¹¹³ Пак там, ф. 24, оп. 3, а. е. 86, л. 242 – 245.

¹¹⁴ Пак там, л. 317.

¹¹⁵ Пак там, л. 246, 250.

¹¹⁶ Пак там, ф. 23, оп. 2, а. е. 382, л. 19, 21. СД, XVIII ОНС, I РС, с. 971.

В селата край Казанлък през целия януари е изключително неспокойно. Според рапорт на началника на Казанлъшкия гарнизон, в с. Шипка е „пълна анархия“. Там е обявена обща стачка и са затворени всички общински учреждения. За въдворяване на реда пристига един ескадрон, но местните се противопоставят, обезоръжават един войник и го пребиват. Инициаторът Д. Тонев е арестуван и бит по пътя към Казанлък. На 6 януари комунистите от Казанлък и с. Енина, „готвейки се за близката революция“, откраднали 2200 бомби от склад в Казанлък. Арестуван е народният представител Ив. Ганев, заподозрян като организатор на кражбата. При неизяснени обстоятелства той е убит. Арестувани са и селяни от с. Крън във връзка с кражба на оръжие, дадено от войската на общините¹¹⁷. В края на януари жителите на с. Янино нападат ескадрон, изпратен да направи обиск. У селяните са намерени 10 пушки, откраднати от общината. Проблеми създава и кметът на с. Градец, Котленско – комунист, който отказва да изпълни разпорежданията на властта и въоръжава с общински пушки съмишлениците си¹¹⁸. На 24 януари 1920 г. ген. Ст. Нерезов нарежда на началника на дивизионната област в Сливен да изпрати един ескадрон с две картечници в Котел, където имало безредици, за да възстанови реда и арестува „агитаторите и злосторниците“¹¹⁹. Военни части преследват и залавят криещи се из планините стачници¹²⁰.

Следвайки стъпките на централната власт, и в провинцията превантивно се извършват арести на комунистически активисти. На 5 януари 1920 г. полк. Кабакчиев, комендант на Кърджали, заповядва арестуването на комуниста П. Топалов, който агитирал за стачката и събирал помощи за стачкуващите¹²¹. Комендантът на Дупница докладва на 17 януари 1920 г., че във връзка с указанията на Военното министерство за запазване на реда и обществената безопасност намерил за „уместно и целесъобразно“ да задържи в предварителния арест 62 души, едни заради участие в събитията на 24 декември, други – за да им се отнеме възможността да агитират и да предизвикат нарушаване на обществения ред. При тези арести е убит и един от местните комунистически водачи – Г. Мустурков¹²². Арестуват се автори и разпространители на позиви¹²³.

Изключителното стопанско значение на мини „Перник“ и съществуващите там социален и политически кипеж кара властите да бъдат особено внимателни и отстъпчиви. Министърът на търговията, промишлеността и труда

¹¹⁷ ДВИА, ф. 23, оп. 2, а. е. 381, л. 180 – 183.

¹¹⁸ Пак там, ф. 24, оп. 3, а. е. 86, л. 208.

¹¹⁹ Пак там, л. 109.

¹²⁰ Пак там, л. 315.

¹²¹ Пак там, ф. 23, оп. 2, а. е. 381, л. 166 – 167.

¹²² Пак там, л. 119.

¹²³ Пак там, ф. 24, оп. 3, а. е. 86, л. 267.

в правителството на Стамболийски – народнякът А. Буров, в края на октомври 1919 г. подписва споразумение с Рудничарския съюз за изпълнение на 23 искания на миньорите при задължение от тяхна страна да повишат производството на въглища. Министърът не реагира, когато в края на ноември, по повод смъртта на 5 миньори, е обявена стачка. На 24 декември 1919 г. той нарежда да не се препятства евентуален протест на миньорите, но при условие, че не се започва стачка¹²⁴. Но на 26 декември 1919 г. „за всяка евентуалност“ в Перник е изпратен един ескадрон с две картечници. Особени мерки се вземат и за охраната на жп линията София – Перник¹²⁵. На 28 декември 1919 г. вечерта пернишките миньори обявяват стачка, последвани и от тези в Бобов дол. Техните искания са формуирани от секретаря на Рудничарския съюз Хр. Тодовичин. Те са крайно разнопосочни. Наред с искането за връщане на работа на уволнените служители и чиновници, участвали в демонстрациите на 24 декември, и повишаване на заплатите, се издигат и искания за конфискуване на банките, спиране на помощта за контрареволуционерите в Русия и затваряне на всички кръчми в района на мината за 10 дни. На 29 декември се провежда второ събрание с участието на Т. Ненков и народния представител комунист В. Власковски. На него се добавят нови икономически, но и изцяло политически искания – републиканско управление и премахване на военното положение и цензурата. Т. Ненков призовава в случай на мобилизация да не се работи, а да се разрушават машините, линиите и апаратите¹²⁶. Формалните и неизпълними искания карат управляващите да виждат в тях стремеж на Комунистическата партия да използва своята червена миньорска армия, за да се прекрати производството на въглища, да се блокира живота в страната и да се принудят властите да капитулират. Затова веднага се прибегва до помощта на армията. По искане на министър Буров, на 29 декември 1919 г. ген. Нерезов назначава полк. Н. Топалджиков за началник на отряд, който се изпраща в мини „Перник“ със задача да се приведат в действие. В отряда са включени целият 5-и конен полк, без един полускадрон, 4 команди в състав от един офицер, 2 – 4 подофицери и 60 войници, които тогава са се намирали в Радомир, и половин картечна рота. Отрядът трябва да се допълни с 300 – 400 доброволци от Радомир. В допълнение на предписанието за формиране на отряда лично Ал. Стамболийски изисква от Топалджиков в кратки срокове да се възстанови дейността в мините и се осигури свободното постъпване на работа на желаещите от околните села. В случай, че се изчерпат легалните средства за постигането на тези цели или при съпротива срещу властта и нейните разпоредби, той заповядва да се употреби оръжие¹²⁷. Изпращането на

¹²⁴ СД, XVII ОНС, I РС, с. 1000 – 1001.

¹²⁵ ДВИА, ф. 24, оп. 3, а. е. 86, л. 37 – 38, 147.

¹²⁶ Пак там, ф. 23, оп. 2, а. е. 394, л. 174 – 176; СД, XVIII ОНС, I РС, с. 1001 – 1002.

¹²⁷ ДВИА, ф. 24, оп. 3, а. е. 86, л. 5, 150, 151.

полк. Топалджиков и военни части в Перник се възприема и като демонстрация, че държавата не е банкрутирала и е в състояние да обуздае няколкостотин комунисти, които чрез терор и насилие принуждават пет хиляди души да спрат работа. Успоредно с това министър Буров дава своите нареждания на началника на мините, от когото изисква стачкуващите работници да се лишат от храна, жилища и държавни дрехи, да осигури със съдействието на военния комендант постъпването на нови работници и да организира минна полиция с помощта на запасни офицери и подофицери¹²⁸.

На 30 декември 1919 г. полк. Топалджиков пристига в Перник, където вече се намират частите от 5-и конен полк, въоръжени със 132 карабини и 4 картечници, една полубатарей с две картечници от София и един офицер и 20 войници от пехотния полк от гара Перник. По това време в Радомир са събрани около 180 души доброволци, но годни за служба се оказват само 80. На 31 декември полковникът се запознава с обстановката в мините и констатира, че работата в тях е блокирана от излъчената от стачниците комунисти полиция, която не позволява никаква дейност, дори и по потушаване на избухналите пожари. Този ден се издава заповед до Пернишкия гарнизон за въвеждане на ограничителни мерки в района на мините, включващи затваряне на всички кръчми и продаване на спиртни питиета, вечерен час, забрана за провеждане каквито и да е събрания на открито и закрито. Въпреки предупреждението, че нарушителите на заповедта ще бъдат арестувани и предавани на съд, тя не се изпълнява от стачниците. Макар и да не разполага с достатъчно сили, Топалджиков решава да започне действия, за да не допусне да се организира въоръжена съпротива. Той извиква на среща водачите на стачката и ги предупреждава да я прекратят и да не пречат на желаещите да започнат работа. Тъй като тези искания не са изпълнени, вечерта са предприети арести, при които са заловени 40 от водачите на стачката. Арестите продължават и на 1 януари 1920 г., като броят на арестуваните достига 95. Междувременно Дирекцията на мините издава обявление за уволнение на стачкуващите, прекратяване на хлебната дажба и храната. Със заповед на Топалджиков стачкуващите работници са предупредени да напуснат служебните жилища. Тези мерки разколебават част от стачкуващите, но не успяват да накарат работниците да подновят работата си. Комунистите продължават да заплашват и да не допускат идването на желаещи да постъпят на работа от селата. След като пристигат нови попълнения от офицери и войници, на 2 януари 1920 г. Топалджиков изпраща 7 разезда в околните села, за да арестуват „терористите“ и осигурят свободното идване в мините на желаещите работници. Един от тези разезди арестува 5 комунисти в с. Голямо Бучино, но при напускането на селото бащата на един от арестуваните открива стрелба, „дава около 20 изстрела“ и ранява двама от конниците. В престрелката нападателят е убит. На 3 януари претърсванията

¹²⁸ СД, XVIII ОНС, I PC, с. 1003.

продължават. Започва и възстановяване на работата в мините, където се явяват 1/3 от работниците. На следващия ден идват половината от миньорите в нормално време. Възстановяването на реда и работата в мините продължава и през следващите дни, като към 6 януари 3/4 от обема на работа е нормализиран. С това задачата на отряда е изпълнена и той е разформирован. Части от него са оставени в мините, за да осигурят безпроблемната им работа¹²⁹.

На базата на натрупания опит полк. Топалджиков препоръчва на Щаба на армията редица мерки, които трябва да гарантират за в бъдеще реда и спокойствието в мините и тяхната ефективна работа. Основната е обявяване във военно положение на мините и района около тях, „което да се поддържа по-дълго време“¹³⁰. В Щаба на армията не се вслушват в съветите на Топалджиков, но са доволни от неговата работа. В края на януари 1920 г. ген. Нерезов му изказва специална благодарност „за много доброто изпълнение на възложената Ви задача по възстановяването на реда и подновяване на работата в мината Перник“¹³¹.

По време на стачката често припламват искри между военните и гражданските власти. Военните са недоволни от недостатъчното съдействие, което местните власти и земеделските дружби им оказват с набирането и предоставянето на доброволци. В началото на януари 1920 г. началниците на гарнизоните в Самоков, Неврокоп, Горна Джумая, Петрич донасят в София, че до момента не са се явили правителствени доброволци за формирането на жандармерийски дружини и летящи отряди и искат да се направят постъпки пред Министерството на вътрешните работи и народното здраве (МВРHZ) да ускори процеса по тяхното набиране. Те настояват и за отстраняването на околийски началници, които отказват съдействие. Военните власти проявяват открита сдържаност и неохота при исканията на земеделските представители да бъдат въоръжени техните привърженици. На няколко пъти вътрешният министър Ал. Димитров изисква от началника на Канцеларията полк. Мустаков да издаде нареждане да се даде оръжие на населението, но такова така и не е дадено. От страна на гражданските власти също има прояви на недоволство. Депутати от Земеделския съюз често си позволяват директно да се месят в действията на войската, да я обвиняват в пасивност и едва ли не в съчувствие на стачниците¹³². Проблеми създават и исканията на вътрешния министър военните да арестуват народни представители, но без достатъчно правни аргументи и в нарушение на депутатските права. Такъв е случаят с арестуването на народния представител Н. Габровски от БКП (т.с.)¹³³.

¹²⁹ ДВИА, ф. 24, оп. 3, а. е. 86, л. 184 – 187, 192, 194; ф. 23, оп. 2, а. е. 394, л. 6, 12.

¹³⁰ Пак там, ф. 24, оп. 3, а. е. 86, л. 186 – 187.

¹³¹ Пак там, л. 195.

¹³² Пак там, л. 68, 117, 131 – 133, 313 – 314, 316.

¹³³ Пак там, ф. 23, оп. 2, а. е. 381, л. 114; ф. 24, оп. 3, а. е. 86, л. 213, 215.

Ежедневните доклади на началниците на дивизионни области за развитието на стачката свидетелстват за постепенното упадане на духа на стачниците, особено след средата на януари 1919 г.¹³⁴ Но правителството отказва всякакви преговори със стачкуващите и очаква тяхното пълно изтощение и капитулация. Едва на 19 февруари 1920 г., след 54 дни, стачката е прекратена.

Още същия ден ген. Ст. Нерезов уведомява началниците на дивизионните области за това и им нарежда назначените мобилизирани стачници веднага да се освободят. Останалите, срещу които няма заведено следствие, да се уволняват в отпуск до демобилизацията. Генералът разяснява, че специални комисии ще разглеждат новите декларации за постъпване на работа. Въпреки края на стачката, той изисква охраната по линиите да не се отслабва. Началниците на дивизионни области веднага забелязват, че няма указания какво да се прави с мобилизираните стачници, срещу които са заведени дела. Чак на 4 март 1920 г. Нерезов нарежда последните да останат в казармите до демобилизацията, а началниците на частите да запитат съответния прокурор относно мярката, която трябва да се вземе за неотклонението им от следствието и съда, когато се разпореди демобилизацията. Седмица след края на стачката, на 26 февруари 1920 г., се отменя заповедта, задължаваща началниците на дивизионни области два пъти на ден да докладват обстановката. В бъдеще доклади се изискват само ако настъпи някаква промяна. Със заповед на Щаба на армията от 5 март 1920 г. започва откомандирането в частите на комендантите на гарите, с изключение на централните. Назначените военни началници на телеграфо-пощенските станции са откомандирани със заповед от 17 март 1920 г. В началото на март 1920 г. летищите отряди са преобразувани в доброволчески чети, подчинени на административните власти, а офицерите и подофицерите се прибират по частите си¹³⁵.

На 6 март 1920 г. цар Борис III подписва указ за демобилизация на войниците от 41-ви и 42-ри набор, мобилизирани във връзка със стачката. Същия ден е издаден и указ за демобилизиране на офицерите от телеграфните и жп части. От 10 март 1920 г. се демобилизират и демилитаризират всички чиновници, служещи и работници, мобилизирани и милитаризирани, съгласно „Инструкция...“-та за мерките, които трябва да се вземат в случай на стачка по железопътното и телеграфното ведомство, обявена с указ № 3 от 6 януари 1920 г.¹³⁶

Голямото число на арестувани и осъдени квалифицирани работници създава сериозни проблеми за функционирането на железниците. Затова новото самостоятелно правителство на Стамболийски е принудено да ревизира мерките, взети по време стачката. На 21 юни 1920 г. Министерският съвет раз-

¹³⁴ Пак там, ф. 23, оп. 2, а. е. 394, л. 230, 260, 261, 295.

¹³⁵ Пак там, ф. 24, оп. 3, а. е. 86, л. 288, 289 – 292, 296, 297, 300, 326, 333.

¹³⁶ Пак там, ф. 1, оп. 5, а. е. 498, л. 49, 51, 54.

решава на министъра на железниците, пощите и телеграфите да задържи на служба осъдени от военнополовите съдилища негови служители¹³⁷. На 28 юни 1920 г. правосъдният министър П. Радолов изпраща писмо до окръжните прокурори в Русе, Плевен и Пловдив с нареждане да се разпоредят осъдените железничари „да не се държат при положение да се пречи на движението на железниците“, каквото и да значи това. С тези нареждания започва връщане на осъдените на работа, но на групи, охранявани от полицейска стража¹³⁸.

Още в края на април 1920 г. комунистическата парламентарна група внася предложение за амнистиране на всички уволнени, съдени и осъдени във връзка със стачката на железниците и телеграфите¹³⁹. По повод обсъждането на промени в закона за амнистията, в началото на юли 1920 г. опозицията остро поставя въпроса за необходимостта да се даде амнистия на участващите в стачката и осъдени от военнополовите съдилища. Правителството демонстрира солидарност и по спешност е изготвен законопроект „за отлагане изпълненията на наказанията по извършените престъпления по повод демонстрациите и стачките, започнати от 24 декемврий 1919 г.“. На 8 юли 1920 г. този законопроект е предложен за одобрение от депутатите. В мотивите му правителството оценява положително взетите мерки за прекратяване на стачката, но странно се дистанцира и прехвърля отговорността върху военнополовите съдилища, които едва ли не по собствена инициатива масово осъдили мобилизирани стачници, които не са се явили навреме на работа и обрекли семействата им да останат гладни на улицата. Сега държавата трябвало да прояви снизходителност и „да се смили над непослушните си синове“, но без да отива в крайностите на всеопрощението. Затова не се предвижда амнистия, а отлагане на изпълнението на наложените наказания за 3 години и ако през това време осъдените не се провинят, наказанията напълно се заличават. Законопроектът предвижда осъдените да могат да останат или да бъдат възстановени на работа. Той не се отнася само до онези, които са разрушавали или присвоявали държавни материали¹⁴⁰. Законопроектът е критикуван от комунисти и социалисти, които се обявяват за пълна амнистия, която да не позволи на правителството да държи под контрол железничарите и телеграфо-пощенците, запазвайки правото си да изпълни наложените присъди. Те не отказват да подкрепят законопроекта, стига да бъде разширен. Такова становище застъпват и демократите¹⁴¹.

На 9 юли 1920 г. Народното събрание приема „Закон за отлагане на присъдите по извършените престъпления по повод демонстрациите и стачките,

¹³⁷ Пак там, ф. 24, оп. 3, а. е. 86, л. 21.

¹³⁸ ЦДА, ф. 242К, оп. 5, а. е. 12, л. 2 – 3, 8.

¹³⁹ СД, XIX ОНС, I ИС, с. 95.

¹⁴⁰ ЦДА, ф. 242К, оп. 5, а. е. 12, л. 14.

¹⁴¹ СД, XIX ОНС, I ИС, с. 1608 – 1615.

започнати от 24 декември 1919 година“. В него е записано: „Отлага се изпълнението на присъдите, издадени или които ще се издадат против чиновници, държавни и други служещи, работници, помагачи на властта и други частни лица за престъпления, извършени в свързка с демонстрациите на 24 декември 1919 г. и последвалите стачки, борби, конфликти, публични събрания и избори, както и по повод мобилизацията с указ № 58 от 29 декември 1919 г. [...]“¹⁴². В сравнение със законопроекта, законът е много по-широк, както по отношение на включените в него лица, така и на деянията. Макар и да не заличава престъпленията, свързани с нарушаването на обществения ред и вътрешната сигурност, с него се отлага изпълнението на присъдите на лица от двете страни на барикадата, и то не само по повод на стачката, но и на всички политически борби и конфликти от края на 1919 и началото на 1920 г. През декември 1920 г. Министерският съвет одобрява нови изменения в Закона за амнистията, приети от парламента на 12 април 1921 г. С тях се амнистират всички военни чиновници, полицейски органи и техните помагачи, които при потушаване на стачката и последвалите я манифестации от 24 декември 1919 г. до 20 февруари 1920 г. са извършили престъпления без користна цел¹⁴³. След като постига целта си и съставя самостоятелно правителство, БЗНС проявява пестеливо благородство към опонентите си отляво и благодарност към тези, които са му помогнали дори с цената на нарушаване на законите.

Според комунистите и широките социалисти стачката е провокирана от правителството и е проява на самозащита от страна на трудещите се. Тя е изцяло икономическа, но управляващите я използват, за да предизвикат гражданска война и прибъгват до провокации – взривяват мостове и електрически стълбове, разрушават жп линии и локомотиви, които се приписват на стачкуващите. Действията на правителството, предприети срещу стачкуващите, са обявени за антиконституционни, незаконни и терористични. Неговата победа комунистите определят като пирова, а своето поражение – като морална победа. Провалът на стачката те обясняват и с предателството на широките социалисти и тяхното съглашателство с властта. С оглед на бъдещето комунистите правят един очакван извод, че стачката е показала „недостатъчността и безсилието на професионалната борба“ и е разчистила пътя на „класовата революционна борба за завладяването на политическата власт от пролетариата“¹⁴⁴.

Оценката на управляващите за стачката не е по-различна от тази за събитията на 24 – 25 декември 1919 г. Няколкократно министър-председателят и министрите от кабинета декларират, че със стачката комунистите са обявили

¹⁴² ДВ, № 86, 20 юли 1920.

¹⁴³ ЦДА, ф. 242К, оп. 5, а. е. 7, л. 6 – 9; оп. 4, а. е. 151, л. 27; СД, XIX ОНС, I РС, с. 1341 – 1342, 2119 – 2127; ДВ, № 18, 22 апр. 1921.

¹⁴⁴ СД, XVIII ОНС, I РС, с. 647 – 648, 681 – 683, 935 – 949, 960; Великата октомврийска..., с. 805 – 808.

война на държавата и тя е била принудена да вземе мерки за своята отбрана, да започне бой със своите вътрешни врагове и да справи с тях. Още на 31 декември 1919 г. Стамболийски обявява: „Ние ще ви смажем“¹⁴⁵. Самата стачка управляващите разглеждат като политическо продължение на демонстрациите и начало на опит за революция. Като доказателство за политическия характер на стачката те посочват исканията за премахване на военното положение, цензурата и прекратяване на подкрепата за антиболшевиките. Правителството счита, че държавните служители нямат право да стачкуват и държавата има законово право, по чл. 44 от Закона за чиновниците, да ги уволни. Чиновниците искат да наложат, по изречение на Стамболийски, „бюджетен болшеvizъм“ и правителството използва случая, за да се отърве от ненужните „кърлежи“ и да прочисти „чиновническия плевел“. Освен това, стачката не е мирна – разграбва се оръжие, стреля се, разрушават се железопътни и се прекъсват телеграфни линии, което оправдава извънредните мерки. Управляващите отказват да водят преговори със стачните ръководства, защото преговори се водят преди обявяването на война и след нейния край. Те не се посвещават открито да заявят, че преминават границата на закона, но в името на самосъхранението на държавата. Според думите на вътрешния министър Ал. Димитров: „Когато вие [комунистите] излизате извън рамките на закона, когато вие представяте да зачитате властта и нейните нареждания и поставяте вашите разбирания и идеи над закона, позволете и на властта със същото това средство да ви отговори и тя да ви постави извън закона, и на нарушителя на законите да отговори с нарушение на законите“¹⁴⁶. Като аргумент, оправдаващ действията им, управляващите посочват още, че стачката, освен че съсипва държавата и стопанството, улеснява домогванията на съседите и им дава възможност да нахлуят в страната под предлог, че се борят с болшеvizма. Смазването на стачката е и сигнал към победителите, че в България няма да се допусне болшеvizъм. Цялата „черна работа“ в това отношение е стоварена върху армията, която два месеца е на бойна нога, за да не допусне дерайлиране на държавната машина, докато настоящи и бъдещи машинисти изпробват възможностите си. Опитът да се направи разграничение в това, кой е по-отговорен за смазването на стачката и да се оневинят Ал. Стамболийски и Р. Даскалов, които „не участваха непосредствено в организирането на разгрома ѝ“, не се потвърждава от фактите, поне що се отнася до Стамболийски¹⁴⁷. Не само ръководството на БЗНС и управляващите Народна и Прогресивнолиберална партия, но и останалите извън конфликта политически сили като цяло застават зад правителствените действия. Радикалдемократите осъждат насилието и погазването на човешките свободи от двете страни, но са на мнение, че революция не

¹⁴⁵ СД, XVIII ОНС, I РС, с. 684 – 685, 965, 1021 – 1028.

¹⁴⁶ Пак там, с. 999.

¹⁴⁷ Вж.: Петрова, Д. Самостоятелното управление на БЗНС..., с. 62.

бива да се допуска. Лидерът на демократите Ал. Малинов определя стачката като пакостна за стопанството, за държавата и самите работници. Той защитава становището си от есента на 1918 г., че на насилията против държавата, „държавата има не само правото, но и длъжността да противопостави всички законни преси и репресии“ и тя не може да застане в евангелската позиция на непротивене на злото. Малинов не приема и поставянето на чиновниците в услуга на партийнополитически домогвания. Стамболовистът Н. Геннадиев също оправдава мерките на властта¹⁴⁸.

В разгара на стачката, отново в нарушение на закона, са насрочени избори за окръжни съветници на 25 януари 1920 г. Това решение предизвиква недоумение сред гражданските и военните власти по места. Те вече са натрупали опит по организиране и провеждане на избори в условия на военно положение, но не и при тотална забрана на всякакви публични прояви и блокирани комуникации. За указания военните началници се обръщат към Щаба на армията и Военносъдебната част. Началникът на V дивизионна област, Русе, дори настоява Военното министерство да издейства решение на Министерския съвет за допускане на събрания, за да се произведат изборите при известни свободи, обезпечени от закона. Оказва се, че правителството цели точно обратното – изборите да се проведат без каквито и да било политически прояви. С телеграма № 385 от 17 януари 1920 г. до окръжните управители и околийските началници МВРНЗ абсолютно забранява всякакви публични събрания, манифестации, митинги и разпространяване на печатни възвания във връзка с изборите. Нареща се спрямо нарушителите на горното разпореждане да се вземат най-строги мерки и да се предават на военносъдебните власти. Тази заповед е препратена от Щаба на армията до началниците на гарнизони. По места военните власти вземат мерки за гарантиране на реда и спокойствието по време на изборите, които протичат спокойно. Само в Стара Загора, Радомир и Дупница са изпратени конни части, но тяхното използване не се налага, защото местната стража се оказва напълно достатъчна за обезпечаването на реда¹⁴⁹. Изборните резултати показват значително увеличаване на позициите на БЗНС, който печели 305 800 гласа, или със 129 519 повече от парламентарните избори през август 1919 г. Само с 15 494 са се увеличили гласувалите за БКП, която получава 134 889 гласа¹⁵⁰.

При тези резултати още на 30 януари 1920 г. Ал. Стамболийски изготвя доклад до царя с искане за разпускане на XVIII ОНС и насрочване на нови

---

¹⁴⁸ СД, XVIII ОНС, I РС, с. 933, 1007 – 1009, 1016 – 1018, 1019; Георгиев, В. Буржоазията и Транспортната стачка 1919 – 1920 г., с. 71 – 93.

¹⁴⁹ ДВИА, ф. 24, оп. 3, а. е. 86, л. 110, 255 – 260; ф. 23, оп. 2, а. е. 381, л. 113, 147; а. е. 393, л. 124; СД, XVIII ОНС, I РС, с. 1178.

¹⁵⁰ Георгиев, В. Съгласнофилските буржоазни партии в България (1918 – 1920), с. 283.

избори. Мотивите, които той посочва, са, че настоящото събрание не отговаря на народната воля, която в общинските и окръжните избори е дала предпочитанията си за земеделците, че се е променила политическата обстановка след подписването на мира, преследването на виновниците за националната катастрофа, борбата със стачкуващото чиновничество и със смутителите на реда. Новите избори, особено след въвеждането на задължително гласуване, трябва да излъчат стабилно земеделско парламентарно мнозинство и самостоятелно правителство, които да проведат радикални реформи¹⁵¹. На 20 февруари царят издава указ за предсрочното разпускане на XVIII ОНС, а на 26 февруари с нов указ насрочва изборите за 28 март 1920 г.

Провеждането на парламентарни избори допълнително ангажира армията с проблеми на вътрешната политика още преди да бъдат снети отговорностите ѝ, свързани с транспортната стачка. Военните началници отново искат разяснения дали насрочването на изборите означава вдигане на военното положение и дали могат да разрешават провеждането на агитационни събрания. На 28 февруари 1920 г. в заповед на Щаба на армията до началниците на дивизионни области се уточнява, че военното положение не е вдигнато, но не се и изключва провеждането на събрания. За тяхното разрешаване началниците трябва да се съобразяват с Окръжно № 1470 на МВРНЗ, според което занапред публичните събрания на закрито в градовете и на открито в селата са позволени¹⁵². По този начин военните власти се натоварват със задачата да следят партиите да не провеждат открита агитация в градовете, което е в услуга на БЗНС, разчитащ на подкрепа, идваща от селското население.

Една година след опита за държавен преврат и силово завземане на властта БЗНС, възползвайки се от общественото недоволство и „предимствата“ на военното положение, поема чрез избори контрола върху управлението на страната, споделяйки го с част от старите партии. Във вътрешнополитически план, къде от външни, къде от чисто партийни съображения, действията му се насочват не към омиротворяване, а към раздухването на „огъня на раздора, взаимните гонения и отмъщения“. Първи в жаравата са хвърлени водачите и министрите от трите либерални партии, като отговорността за тяхното „правилно“ наказване, освен на приетия закон-присъда, се поверява на военнополовите и военните съдилища. След разчистването на част от конкуренцията вдясно усилията на управляващите се концентрират наляво – срещу комунистите и социалдемократите. С оправданието „срещу болшевиките – по болшевишки“, целенасочено, с хъс и настървеност, те очакват и търсят конфликт, за да пречупят тяхното възходящо развитие в следвоенното политическо пространство. В това отношение се залага на армията и офицерството, забравят се старите конфликти, незаконната офицерска орга-

¹⁵¹ ДВ, № 260, 21 февр. 1920.

¹⁵² ДВИА, ф. 23, оп. 2, а. е. 393, л. 89, 90, 93, 101, 102.

низация и се започва с ласкателствата. На армията се разчита да разработи предварително мерките, които да гарантират функционирането на държавата в условията на продължителен социален конфликт и да наложи волята на управляващите над протестиращите. Правителството се изправя пред вътрешната разколебаност на организираното и на неорганизираното офицерство, което отчита справедливостта на исканията на работничеството и счита, че управляващите трябва да предприемат не само силови мерки. Крайните и провокативни действия на комунистите на 24 и 25 декември и безсмисленото обявяване на обща политическа стачка на практика способстват за постигане на единодействие между управляващите и войската. Последната не само поема отговорността за функционирането и охраната на железниците, пощите, телеграфите, мините, но и за справянето с проявите на открита съпротива от страна на стачкуващите и на съмишлениците им в цялата страна. Правителството отказва да търси споразумение и чрез заплахи и заповеди за употреба на оръжие насърчава силовите действия на армията срещу стачкуващите. Тази негова безкомпромисност и твърдост се подкрепя и адмираира от ръководството на Военния съюз, убедено, че това е пътят за спасението на страната. Така, след като нанася удар върху либералната коалиция отдясно и с помощта на армията се справя с опонентите си отляво, след като е констатирало анемията на традиционните партии, ръководството на БЗНС решава, че е настъпил моментът за слагане на край на коалиционните експерименти и за самостоятелно поемане на властта.

Постъпила 2015 г.